

ZEVENTIENDE UITGAVE KRING VAN 'VRIENDEN VAN DE HONDSBOSSCHE' 2001

correspondentieadres: Postbus 15, 1135 ZH Edam, telefoon 0299 - 391 391

DE HONDSBOSSCHE STEENEN SCHUTSLUIS TE ZAANDAM

W.C. Thijssen

Inhoudsopgave	
Inleiding	3
De voorgeschiedenis	4
Het octrooi van 17 december 1544 en de bouw van de sluis	6
Het gemenelandshuis	7
Toezicht op de sluis met opstallen	9
Het schutgeld	10
Vissen en schutten	12
Voordringen en voorschutten	14
Sluiswachters en -pachters en hun dagelijks werk	15
Wel of geen ebdeuren?	16
1722: een nieuwe sluis	19
De sombere jaren tussen 1795 en 1813	20
Duikers en stoomschepen	23
Uitwaterende Sluizen en de Wilhelminasluis	25
Slotbeschouwing	27
Noten	30
Bijlagen	33
1. De sluispachters/-wachters van de Hondsbossche Sluis, 1547-1905	
2. De jaarlijkse opbrengst van de verpachting van de sluis, 1625-1885	
Herkomst illustraties	34
Over de auteur	34

omslag: de gerestaureerde Hondsbossche Sluis met accijnshuisje (links) en sluiswachterswoning (rechts) vanaf de Voorzaan, opname circa 1985.

Dankbetuiging

Auteur en redactie zijn dank verschuldigd aan prof.dr. A. van Braam en J. Korver voor hun adviezen.

Colofon

Dit is de 17^e uitgave van de kring van 'Vrienden van de Hondsbossche'.

redactie en selectie illustraties:	D. Aten
vormgeving:	W. Runhaar
druk:	Zwarthoed, Volendam

Inleiding

Het is slechts in beperkte kring bekend dat het Hoogheemraadschap van de Hondsbossche en Duinen tot Petten naast de gelijknamige Zeewering nog een ander belangrijk waterstaatkundig object beheerde. Het betrof een in 1547 in gebruik genomen schutsluis in de Hoge- of Zaandam aan het zuidende van de Zaan. Deze was zo belangrijk en vergde zoveel zorg en aandacht dat de regenten van de Hondsbossche niet alleen te Petten, maar ook te Zaandam een gemenelandshuis bezaten. Dat het om een heel belangrijke sluis ging blijkt ook uit de namen waaronder we hem in de oude archiefstukken tegenkomen: *Steenen Sluysse te Sanerdam*, *Gemenelands Sluysse tot Sanerdam*, *Groote Hontsboscher Stenen Schut-Sluysse tot Zaardam* en *Groote Hondsbosche Sluis te Zaandam*.

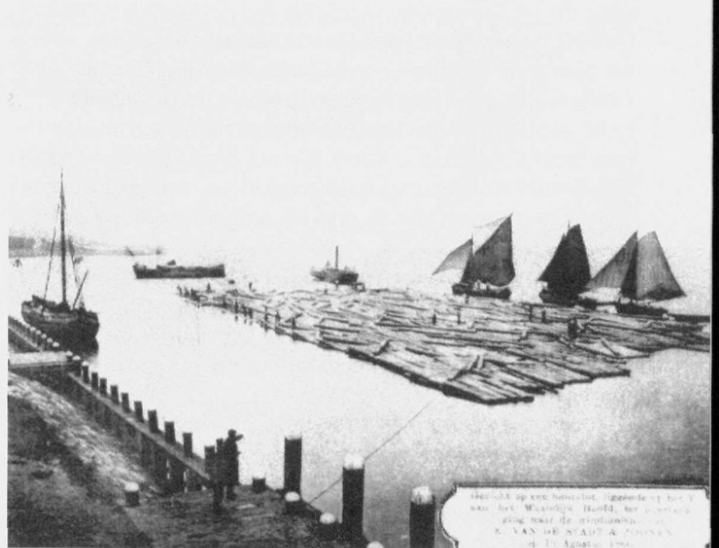
Deze benamingen weerspiegelen zowel het royale formaat van de sluis als zijn enorme betekenis voor het scheepvaartverkeer. Het was op de Grote Sluis dag en nacht een komen en gaan van veer- en marktschepen afkomstig uit tientallen Noord-Hollandse dorpen en steden, van een onafzienbare stroom van houtvloten, van schuiven en lichters met goederen voor de industrieën aan de Zaan en van plezierboten en jachten in alle soorten en maten. Helaas kunnen we dit niet goed met cijfers onderbouwen. Het Hoogheemraadschap van de Hondsbossche verpachtte de exploitatie van de sluis namelijk aan de hoogste bieder en er werd verder geen aantekening van aard en omvang van het aantal passages gehouden. Pas in de loop van de 20^e eeuw komen er gegevens ter beschikking over de exacte omvang van het scheepvaartverkeer, maar zoals we zullen zien was de betekenis van de sluis door de opening van de nieuwe Wilhelminasluis toen zeer sterk afgenomen.¹

We moeten het doen met enkele toevallig bewaard gebleven opgaven van sluiswachter Jan Dil uit 1880-1884. Hieruit blijkt dat er in die periode gemiddeld per jaar zo'n 1.300 houtvloten, 3.075 stoomschepen, 1.075 zand- en houtvletten en 13.375 andere schepen werden geschut.² Bij deze cijfers moet bedacht worden dat de Grote Sluis toen een stevige concurrentie ondervond van het in 1824 geopende Noordhollands Kanaal.³ Vóór 1824 was de sluis onbetwist de belangrijkste toegangspoort tot de binnenwateren van Holland benoorden het IJ. In 1795 stelden Zaanse gedeputeerden zelfs dat driekwart van al het verkeer over water van en naar het Noorderkwartier van Holland door de Grote Sluis passeerde.⁴ Toch is er maar weinig over de sluis bekend. We beschikken eigenlijk alleen over een meer dan 50 jaar geleden gepubliceerd artikel van J.A. Brouwer waarin de door Alkmaar en Westzaan verkregen vrijdom van schutgeld centraal staat.⁵ Dit vormde voor ons reden om de geschiedenis van deze sluis opnieuw en nu wat breder te belichten. Allereerst zullen we nagaan hoe het Hoogheemraadschap precies aan een sluis kwam, die op meer dan 40 kilometer afstand van de Zeewering lag. Daarna komen het gemenelandshuis, het toezicht op de sluis, het schutgeld en het schutten zelf aan bod. Aandacht is er ook voor het door Alkmaar en Westzaan verworven recht van voorbeschutting. Dat hield in dat hun veerschepen voorrang genoten en altijd meteen geschut moesten worden. Het privilege was een permanente bron van problemen en geschillen. Hetzelfde gold voor het schutten gedurende de nachtelijke uren. In 1641 dreigden enkele 's nachts voor de sluis gearriveerde

Amsterdammers zelfs sluiswachter Claes Haijnderiksz. Ruijter "...met bloote degens...te doorstoten omme dat hij buijten orde [opdracht] niet wilde schutten..."⁶

Claes Haijnderiksz. is slechts een van de vele sluiswachters/pachters die in de loop der eeuwen de Hondsbossche Sluis hebben geëxploiteerd en bediend. De pachters genoten niet alleen de opbrengst van de schutgelden, maar ook het visrecht in de sluis en een stuk van de Achter- of Binnenzaan. Tijdens de palingtrek in het najaar werd er druk gevestigd. Dat leverde hinder op voor de scheepvaart. Uiteraard zullen we de nodige aandacht besteden aan de verpachting en bediening van de sluis en de visserij. In de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) kwam de relatie tussen het Hoogheemraadschap en de pachters overigens onder zware druk te staan. Dat was een gevolg van de slechte economische situatie en de Engels-Russische inval van 1799. De scheepvaart liep sterk in omvang terug en de pachters kwamen in financiële problemen.

De bouwkundige geschiedenis van de sluis vormt een verhaal apart. De eerste, in 1547 opengestelde, sluis was tegen 1722 lek en kaduuk. Dijkgraaf, hoogheemraden en hoofdingelanden besloten tot een totale vernieuwing waarbij de sluis zijn huidige aanzicht verkreeg. In 1845 werd de sluis -nadat duikers een inspectie hadden uitgevoerd- drooggelegd en hersteld. Bij deze gelegenheid ging een lang gekoesterde wens van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in vervulling. Het kreeg eindelijk toestemming om ebdeuren in de sluis te laten ophangen. Daarmee kon 's zomers de Schermerboezem beter op peil worden gehouden. De Hondsbossche Sluis was namelijk niet alleen van betekenis voor de scheepvaart, maar vormde ook een van de belangrijkste uitwateringspunten van genoemde boezem. Uitwaterende Sluizen probeerde in de loop der eeuwen herhaaldelijk de sluis van de Hondsbossche over te nemen. Dat lukte tenslotte in 1885. De groeiende afmetingen van nieuwe, door stoomkracht voortgestuwde binnenvaartschepen luidde het einde in van de Grote Sluis als knooppunt in de verbindingen van het Noorderkwartier. De beperkte capaciteit van de sluis werd door de na 1860 snel expanderende Zaanse industrieën steeds

Een houtvlot op het IJ, 1866.

meer als een belemmering ervaren. Een en ander leidde tot de bouw van de veel ruimere Wilhelminasluis. Deze werd in februari 1904 in gebruik gesteld. De Grote Hondsbossche Sluis werd voortaan aangeduid als Kleine of Oude Sluis. Een duidelijker blijk van de afgenomen betekenis is nauwelijks denkbaar. De openstelling van de Wilhelminasluis is dan ook aangehouden als eindpunt van het navolgende overzicht van de geschiedenis van de "Hondsbossche steenen schutsluis".

De voorgeschiedenis

Tegen het jaar 1300 werd vrijwel het gehele Noorderkwartier beschermd door dijken en was ook al een begin gemaakt met de afdamming van de zeegaten waardoor de zilte wateren van Noordzee, Zuiderzee en IJ gemeen lagen met het binnenwater. De Hogedam, die de Zaan afsloot van het IJ, stamt uit de tweede helft van der 13^e eeuw. De oostelijke helft viel onder de banne Oostzanen en de westelijke helft onder die van Westzanen. In de alleroudste bron aangaande de dam uit 1313-1320 wordt reeds gewag gemaakt van een sluisje in de dam, het Wormersluisje. In 1549 werd dit sluisje geheel vernieuwd. Naast Wormer werkte nu ook Oostzaan hieraan mee. Iets ten westen van de Wormersluis werd nog een sluisje getimmerd, de Wester- of Westzanersluis. Dit sluisje werd in 1430 door Margaretha van Bourgondië, ambachtsvrouw van Westzaan, op bepaalde voorwaarden overgedragen aan de kerk van dit dorp om het "...te regieren, te bevisschen, te gebruijcken ende te bewaren...". Het houten sluisje was maar acht voet (ca. 2,5 m.) wijd en alleen geschikt om schuitjes en kleine vrachtschepen -zogenaamde evers- door te schutten. Ook het Wormersluisje was van hout.⁷

Men veronderstelt wel dat bij het leggen van het Westzanersluisje naast dit dorp zelf ook de stad Alkmaar was betrokken. Dit is aannemelijk omdat de kortste vaarroute tussen Alkmaar en Amsterdam over de Zaan en de sluizen in de Hogedam liep. De sluisjes in de Hogedam waren echter zo krap dat grote binnenvaartschepen er niet door konden. In de route zat nog een tweede knelpunt in de vorm van het sluisje in de Knollendam, die de Zaan aan de noordzijde van het Starnmeer afsloot. Na 1500 begonnen de regenten van Alkmaar te denken over het opruimen van de twee genoemde obstakels. De aanhoudende oorlog met Gelre maakte dit echter tot een moeilijke zaak. In 1517 deed een bende Geldersen bijgestaan door de beruchte Friese zeerover Grote Pier een inval in Holland waarbij Alkmaar aan plundering ten prooi viel en ook elders zware schade werd aangericht. In 1532 klaagde de stad nog over de gevolgen.⁸

Het stadsbestuur maakte gebruik van een adempauze in de strijd door in 1529 een overeenkomst te sluiten met Amsterdam en de dorpjes Wormer en Jisp in de buurt van de Knollendam. Dit akkoord regelde de bouw van een nieuwe schutsluis aldaar "...tot commoditeyt van de gemeene varende en reysende man, koopluuyden ende anderen...".⁹ In dezelfde tijd schijnt in Alkmaar ook de bouw van een grote sluis in de Hogedam aan de orde te zijn geweest. In dit opzicht liepen de plannen van de stad en die van het dijkscollege van de Hondsbossche synchroon. De materialen die het college benodigde om de Zeewering te onderhouden -hout, rijs en schorrestenen- werden per schip aangevoerd. Vanuit de Zuidelijke Nederlanden

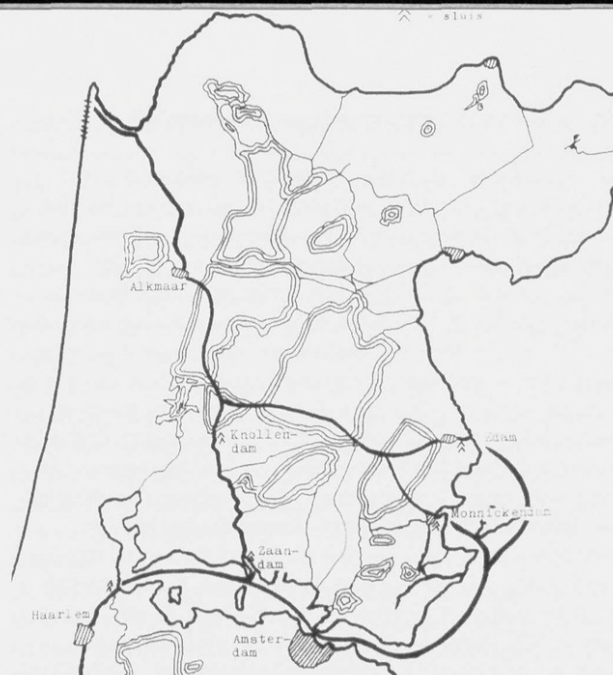

Grote Pier. Uit: P. Winsemius, Chronique...van Vrieslant (Franeker 1622).

voeren schepen met stenen uit Vilvoorde de grote binnenvaart-route door het Zuiderkwartier van Holland over Gouda af en kwamen bij Spaarndam het IJ in. Daarna moesten de schippers helemaal buitenom over de Zuiderzee naar Edam. In dit stadje lag het laatste diepe, open zeegat waardoor de schuiten onbelemmerd het binnenwater van het Noorderkwartier in konden komen.¹⁰ De route over de Zuiderzee was niet alleen erg om, maar ook vol risico en gevaar. Allereerst kon het er behoorlijk stormen waardoor geregeld schepen met man en muis vergingen. Bovendien werd de Hollandse scheepvaart buitengaats ernstig bedreigd door Gelderse en Friese kapers, voor wie vrachtaarders een weerloze prooi vormden. De ingelanden van de Hondsbossche -die opdraaiden voor het onderhoud van de Zeewering- klaagden dan ook herhaaldelijk bij hogherhand dat de daartoe benodigde materialen met het jaar duurder werden. Dit kon naar hun mening gemakkelijk voorkomen worden "...mits groot en bequaem maeckende de sluijse van Saerdam...". Hierdoor zou de aanvoerroute aanzienlijk korter en een stuk veiliger worden.¹¹

Men begon echter in 1531 met de kanalisatie van de Rekere, een oude zeearm van Alkmaar naar de Zijpe. Hierdoor ontstond de Pettemer- of Hondsbossche vaart. Het jaar daarop werd een nieuwe sloot gegraven tussen Petten en de Zeewering. Vervolgens was de poort tussen Zaan en IJ aan de beurt. Op initiatief van het Hof van Holland -dit had tot 1555 de supervisie over de Zeewering- vond op 5 juni 1533 te Petten overleg plaats tussen het dijkscollege van de Hondsbossche en gedeputeerden van een aantal dorpen in de buurt van de Hogedam "...om te hebben een groote Sluijse inden dijk van Saenderdam binnen den Scou van Oestzaenen...". De week daarop vertrok Jan van Schagen, rentmeester van de Hondsbossche, naar Den Haag. Waarschijnlijk om verslag uit te brengen, maar in ieder geval om het Hof te verzoeken een commissaris naar de sluis te zenden voor een inspectie in loco, aangezien "...die regierders van Alcmaer noch niet overgesonden en hadden eenig bescheijt van die diepte vande vaert tusschen Saenderdam ende Alcmaer...". Die informatie was van wezenlijk belang. Als de route ongeschikt was voor grotere binnenschepen had de bouw van een grote en kostbare sluis immers geen zin. Blijkbaar viel het mee, want Van Schagen reisde op 17 juli 1533 met twee commissarissen van het Hof naar Zaandam om "...inspectie oculair te nemen waer men aldaer bequaemst soude mogen leggen een groote sluijse van omtrent xvijj voeten [ca. 5,5 m.] wydt..."¹²

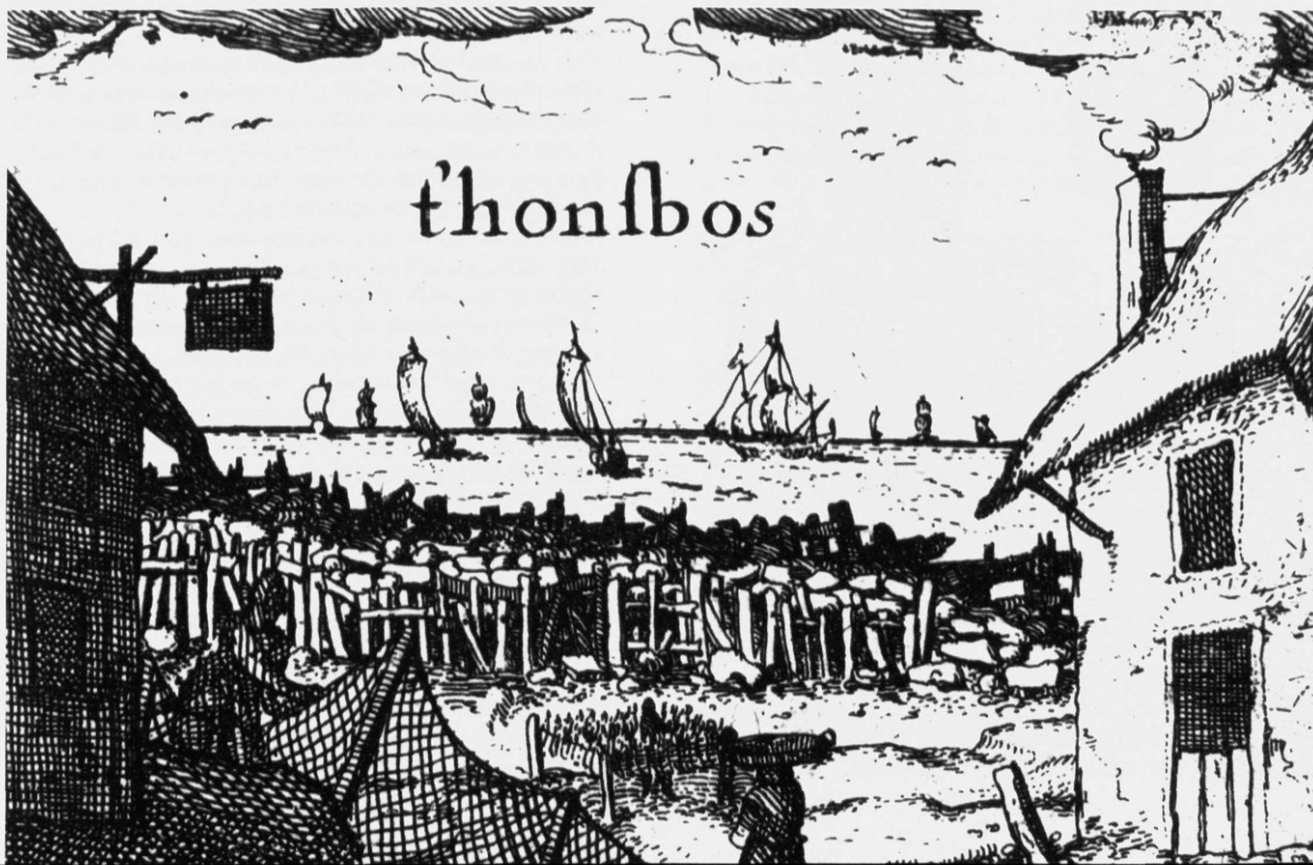
Hierna bleef het evenwel jarenlang stil rond de bouwplannen. Dat was ongetwijfeld het gevolg van de weer opgelaide oorlog met Gelre. Nadat dit gewest op 7 september 1543 eindelijk door Karel V was onderworpen, werden ze weer opgediept. Het Hof stuurde opnieuw twee commissarissen naar Zaandam die met de betrokkenen een akkoord moesten zien te sluiten over de bouw van een nieuwe sluis. Toen bleek ook dat het

De vaarroutes door Noord-Holland naar de Hondsbossche Zeewering. Voor de opening van de Hondsbossche Sluis te Zaandam moesten de steenschuiten over de Zuiderzee naar het zeegat in Edam of de sluis in Monnickendam varen om de binnenwateren van het Noorderkwartier in te kunnen.

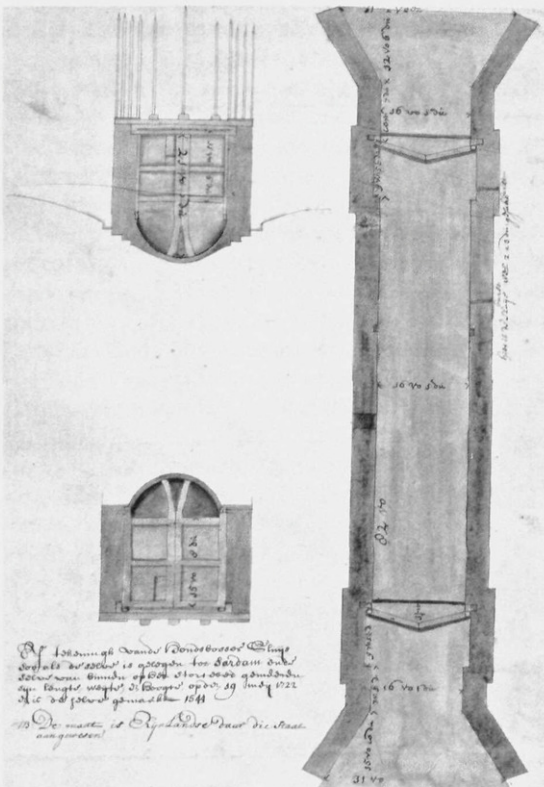
niet of niet meer ging om vervanging van het Wormersluisje van Oostzaan, maar om het Westzaner sluisje, dat "...caduijck ende van ouderdom vergaen..." was.¹³

In 1506 werd besloten tot actieve strandverdediging van de Hondsbossche Zeewering door middel van uit hout en stenen opgebouwde hoofden. De aanvoer van de benodigde materialen leidde tot het leggen van de Hondsbossche Sluis. Uit. L. Guicciardini, *Omnium Belgi Sive Inferioris Germaniae* (1616).

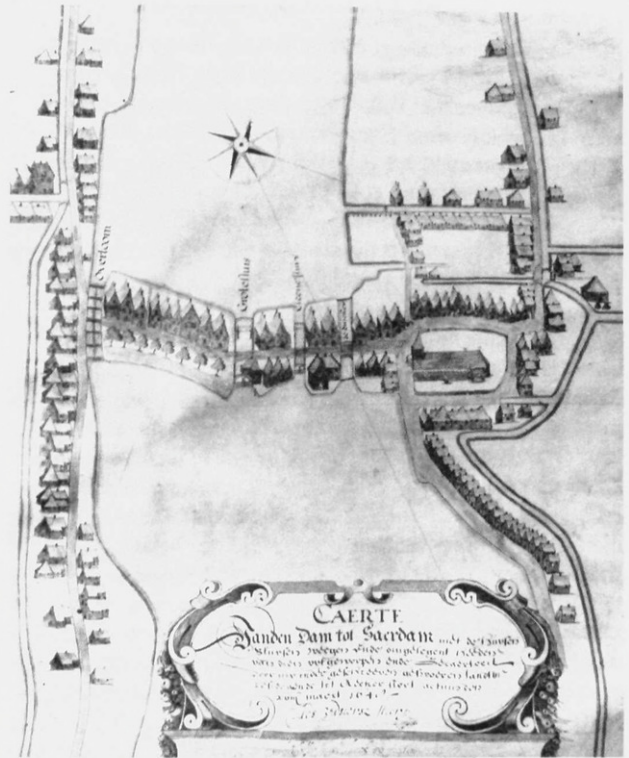

Het octrooi van 17 december 1544 en de bouw van de sluis

De twee commissarissen waren Adriaen Stalpaert van der Wiele en Andries van Bronckhorst, allebei raad van het Hof van Holland. Eerstgenoemde was bovendien rentmeester van Kennemerland en van de Hondsbossche. Toen zij eind 1543, begin 1544 voet op de Hogedam zetten, was het Westzener sluisje al gedempt.¹⁴ De heren namen waarschijnlijk hun intrek in het "...Kercken Huijs van Westzaanden, staande aan de westzijde van de voornoemde Sluijse...", dat toen nog eigendom was van de kerk van het dorp.¹⁵ Het moet daar een komen en gaan van belanghebbenden zijn geweest. De commissarissen ontboden namelijk dijkgraaf en heemraden van de Hondsbossche als initiatiefnemers, de kerkmeesters van Westzaan, de regenten van Alkmaar, de onderhoudsplichtigen van het kaduke Westzener sluisje en bovendien gedeputeerden van Ursem, Rustenburg, Akersloot, Oost- en Westzaan, Krommenie en Krommeniedijk, Purmerend, Wormer, Graft en andere ingelanden. Alle partijen werden "...elck in 't sijne gehoort ende geëxamineert opte gepretendeerde kosten ende interesten". Stalpaert en Van Bronckhorst wisten helaas geen akkoord te bereiken. Zij maakten vervolgens een proces-verbaal op en dienden dit voorzien van hun advies in bij het Hof van Holland. Een en ander werd met de adviezen van de stadhouder, het Hof en de Rekenkamer doorgestuurd naar de keizerlijke raad te Gent. Keizer Karel V besloot na rijp beraad en tot "...commoditeit en gerijffene..." van de ingelanden van de Hondsbossche, de inwoners van Alkmaar, de genoemde dorpen "...ende andere daeromtrent die hem dagelijcx met scheepen te varen binnen den lande ende daerbuijten behelpen..." bij octrooi van 17 december 1544 het volgende:

Maatschets van de Hondsbossche Sluis vervaardigd in 1722.

Kaart van de Hogedam door Claes Vastersz. Stierp, 1648. Van rechts naar links de Duikersluis, de Kleine Sluis, de Grote Sluis met het gedeeltelijk op het gewelf gebouwde gemeenlandshuis en de in 1608 ten behoeve van het overhalen van scheepscasco's gebouwde overtoom.

- De nieuwe sluis moest komen op de plek van de oude, gedempte sluis van Westzaan, mocht van hout of van steen worden gebouwd, maar moest in ieder geval dezelfde maten hebben als die van Gouda.
- Westzaan moest "...soo veel penningen als meesters timmerluijden sullen extimeren, dat sij luijden te koste gehadt soude hebben, omme te leggen een nieuwe houten sluijs, van der wijde tusschen acht ende elf voeten [2,4 à 3,3 m.]..." betalen. De kosten van het afdammen en de meerkosten bij keuze voor een stenen sluis van 16 voet (ca. 5,0 m.) kwamen daar nog bij.
- Alkmaar, dat wegens de "...veelheijt van de scheepen die van daer varen..." zeer veel profijt van de sluis zou hebben, moest de vijfde penning (20%) bijdragen van de som die overbleef na aftrek van de bijdrage van Westzaan. In ruil daarvoor kregen schepen uit Alkmaar vrijdom van schutgeld.
- Akersloot, een dorp dat ook "...veel scheepen hebben varende ende te vreden sijn te contribueeren..." moest de 15^e penning (6,7%) betalen van eventuele extra uitgaven die de bijdragen van Westzaan en Alkmaar te boven gingen en verkreeg dan eveneens vrijstelling van het schutgeld. Indien het dorp dit niet kon opbrengen, moesten de schippers gewoon schutgeld betalen. Hetzelfde gold voor de andere dorpen die al kenbaar hadden gemaakt geen bijdrage te kunnen leveren.
- Voor de inning van het schutgeld mocht de Hondsbossche een collecteur aanstellen "...die gehouden [werd] daer of goet ende rechtveerdich register te houden ..." en de opbrengst jaarlijks moest afdragen aan de rentmeester.
- De hoogte van het schutgeld werd vastgesteld op 10 stuivers.

- De extra bijdragen moesten worden afgedragen aan Adriaen Stalpaert. Het nog mankerende diende gewoon over alle schuldplichtige landerijen van de Hondsbossche te worden omgeslagen.
- De uitvoering van het octrooi werd aan Stalpaert en Van Bronckhorst opgedragen.

Op 17 december 1544 bekrachtigde Karel V -wederom op advies van Stalpaert en Van Bronckhorst- ook nog een tweede, veel bekender octrooi. Hierin werd de sluiting van de laatste open zeegaten in het Noorderkwartier bevolen. Meteen bepaalde hij de verwijdering van de Knollendam zodat het overtollige water vrij door de Zaan en de nieuwe Hondsbossche Sluis op het IJ geloosd kon worden. Dit tweede octrooi vormde meteen de stoot tot de oprichting van het bekende Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland.¹⁶

Uit de rekeningen van Adriaen Stalpaert "*...van de Penningen by hem ontfangen ende weder besteet tot Fonderinge van een Nieuwe Sluys, geleyt ende gemaect in de Dyck van Sanerdam...*", blijkt dat de sluis in 1546 en 1547 is gebouwd. Waarschijnlijk zijn de eerste voorbereidingen al getroffen in 1545. Voordat de metselaars aan de gang konden, moest de plek voor de sluis worden afgedamd, drooggemaakt en een bodem worden gelegd. De aannemers van het afdammen zijn niet bekend. Die van de sluisbodem waren Matthijs Jacobsz. en Aernt Cornelisz., meester-timmerlieden uit Amsterdam. Zij hadden het funderen en leggen van een houten bodem aangenomen voor 4.800 pond. Toen naderhand bleek dat ze zich 1.000 pond in hun nadeel hadden verrekend, verzochten ze het bestuur van de Hondsbossche dat verschil voor zijn rekening te nemen "*...omme heure geheele verderfensse ende broet ganck met wijf ende kinderen te verhoeden...*". Daar moest lang over worden nagedacht. Uiteindelijk kregen ze een tegemoetkoming van 125 pond.¹⁷ Op 30 september 1545 werd het metselwerk aanbesteed en gegund aan Cornelis Vredericsz., meester steenhouwer en metselaar uit Gouda, voor 5.600 pond. Toen meester Cornelis in het voorjaar van 1546 met zijn werk wilde beginnen, bleek hij niet de vereiste borgen te kunnen stellen. Het Hof wilde desondanks toch van zijn diensten gebruik maken omdat hij de naam had "*...een van de beste Meesters in Hollandt van deze Conste te wesen die gelijcke werken wel gemaict heeft...*". De benodigde materialen werden door Stalpaert zelf ingekocht. Die was tevens belast met het toezicht op de bouw. In 1545-1547 kreeg hij toestemming voor vier extra heffingen over de schuldplichtige landerijen om aan alle financiële verplichtingen te kunnen voldoen.¹⁸

Daarnaast kon hij beschikken over de bijdragen van Alkmaar en Westzaan. De stad betaalde in totaal 3.750 pond aan de bouw van de sluis "*...die de twintigh duijsent vijf hondert guldens gekost heeft...*".¹⁹ Voor het vaststellen van de contributie van Westzaan werd de hulp van twee taxateurs ingeroepen. Dat waren Frans Geerijtz. uit Spaarndam, meester-timmerman in Rijnland, die optrad namens Stalpaert en Suijs -de vervanger van de inmiddels overleden Bronckhorst- en Heijndrick Diricz. Mannen uit Krommeniedijk, meester-timmerman in Kennemerland, namens schout en schepenen van Westzaan. Zij beslisten, "*...naer visitatie vande plaetse ende communicatie tsamen daer op ghehad...*" op 8 november 1547 dat Westzaan 700 pond moest bijdragen. Die som is in twee termijnen betaald:

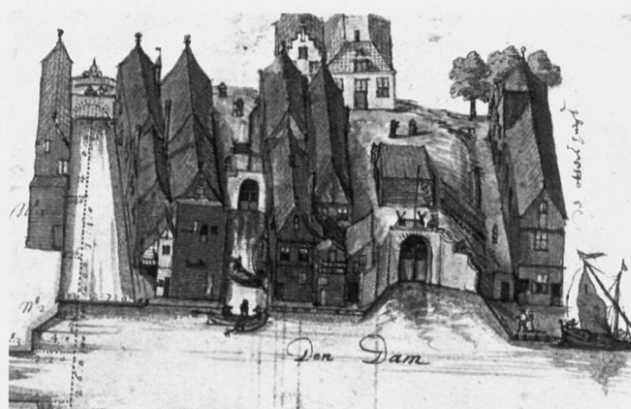
eerst 200 pond op 1 januari 1548 en tenslotte 500 pond op 6 februari van dat jaar. Het laatste bedrag hebben de kerkmeesters geleend bij een zekere Heynrich Lammertsz. te Schellinkwoude. Hoewel dit niet expliciet in het octrooi was gegund, verkreeg Westzaan in ruil voor zijn bijdrage, de afstand van het visrecht in het oude, gesloopte sluisje en het kerkhuis aan de westzijde van de nieuwe sluis alsnog vrijstelling van het schutgeld. Akersloot betaalde niets en verloor de toegezegde vrijstelling.²⁰

De sluis was van boven niet open, maar overwelfd. Dat gewelf was nodig voor de stevigheid. De doosconstructie voorkwam dat de sluis muren gingen wijken. Het gewelf vormde meteen een brug voor het drukke verkeer tussen West- en Oostzaandam over de Hogedam en bood daarnaast nog genoeg ruimte voor allerlei opstallen, zoals een huis voor de sluiswachter.²¹

De sluis kon op 12 november 1547 in gebruik worden genomen. Uit metingen gedaan ter gelegenheid van een algehele vernieuwing uit 1722 blijkt dat de sluis "*...van binnen op het stor-tebed gemeeten...*" een breedte had van 16 voet en 1 duim (5,05 m.) bij een lengte van punt tot punt van 82 voet (25,75 m.) en in de bodem van 135 voet en 33 duim (43,35 m.). De ruimte tussen drempel en gewelf bedroeg 21 voet en 7 duim (6,78 m.), de hoogte van de schutdeuren aan de Binnenzaan 11 voet en 6 duim (3,61 m.) en die van de waterkerende schutdeuren aan de Voor- of Buitenzaan 15 voet en 8 duim (4,93 m.).²²

Het gemenelandshuis

In 1548 kwamen de Hondsbossche en de kerkmeesters van Westzaan tot overeenstemming inzake het oude sluisje, het visrecht daarin en het kerkhuis ten westen van de sluis. Op 10 oktober 1550 werd een en ander officieel vastgelegd. De kerkmeesters droegen alles voor een "*...eeuwighe en onlosselijcke renten...*" van 94 pond per jaar over, telkens te voldoen op 31 december. Bij het passeren van de akte waren de eerste twee termijnen reeds verstreken en door Stalpaert voldaan.²³ Toen het bestuur van de Hondsbossche in 1739 vernam dat de kerkmeesters van Westzaan het jaar daarop een nieuwe kerk wilden bouwen en om geld verlegen waren, bood het aan deze

De Dam met rechts de Hondsbossche Sluis gezien vanaf de Binnenzaan rond 1670. Aan de achterzijde het in 1646 gebouwde gemenelandshuis. Bovenop het gewelf een houten loods, mogelijk de stal met hooiberging voor de paarden van de bestuursleden. Fragment uit een kaartboek van de Zaan door Heymenberg.

erfpacht af te kopen. Het aanbod werd geaccepteerd en in april 1740 kon de eeuwigdurende erfpacht voor 3.600 gulden worden afgekocht.²⁴

In 1548 of 1549 was reeds door de Hondsbossche "...een nyeuwe huijs gemaect ende gestelt aen twest eynde van de gemene lants Steene Sluyse tSanerdam in stede van toude huijs dat aldaer te staen plach...".²⁵ Het diende vanaf het begin als gemeenlandshuis, als vergaderplaats van het bestuur van de Hondsbossche te Zaandam. Eerste bewoner was Jacob Coppes, sluiswachter en tevens kastelein van het nieuwe gemeenlandshuis.²⁶ Bovenop het gewelf van de sluis werd ook een huis gebouwd. Dat moet de functie van gemeenlandshuis hebben overgenomen, zo blijkt uit een omstreeks het jaar 1632 door de dekens en raden van het schippersgilde te Alkmaar aan hun burgemeesters gepresenteerd verzoekschrift. Zij verzochten er bij het bestuur van de Hondsbossche op aan te dringen dat de sluiswachter op de sluis kwam wonen. Nu was dat niet het geval, tot groot nadeel van alle schippers die 's nachts of 's morgens voor de sluis kwamen. Dan konden ze vaak "...qualijck door de sluijs coomen, omdat hij [de sluiswachter] of een van de sijne wt haer bedde moeten opstaen...". Daarom wensten ze dat hij op de sluis ging wonen "...of ten minste ordre op de sluijs laet daer men bij nacht op sijn bedde weesende, de sluetel geeven, en weeder ontfangen can".²⁷ Die verhuizing van de sluiswachter heeft inderdaad plaats gehad. In maart 1640 stelde sluiswachter Dirck Jansz. Kist namelijk voor om "...t gemeenlantshuijs staende opte voornoemde sluijs ..." te vervangen omdat het door hoge ouderdom totaal onbewoonbaar was geworden. De hoofd-ingelanden stemden daarmee in, mits bij de bouw van het nieuwe huis zoveel als doenlijk was gebruik werd gemaakt van de vrijgekomen sloopmaterialen. Pas zes jaar later werd hier echt werk van gemaakt. In maart 1646 besloot het bestuur het gemeenlandshuis te herstellen of een nieuw huis neer te zetten. Na een grondige inspectie verklaarden deskundigen dat reparatie onmogelijk was. De aanbesteding van de nieuwbouw vond plaats in juni 1646. Ter dekking van de kosten moest een bedrag van 3.800 gulden worden geleend.²⁸

Het nieuwe gemeenlandshuis werd "...ten deelen op ende ter syden..." van de sluis gebouwd. Dat veroorzaakte een conflict met de heemraden van de Hogedam, die deze dam als waterkering tussen de Zaan en het IJ beheerden.²⁹ Zij vonden dat het huis te dicht bij dat van de burenen kwam te staan. De zaak werd ter plaatse uitgepraat en op 16 augustus 1646 besloot men unaniem dat de bouw volgens bestek kon worden voortgezet, "...wel verstaende dat de ganck by oosten het voorszede huijs wijt moet blyven vyff voeten [ca. 1,5 m.] doorgaens van achteren tot voren...".³⁰ Al in 1686 bleek de oostzijde van het gemeenlandshuis zo verzakt en verzwakt dat het daar opnieuw onderheid en opgebouwd moest worden. De welbekende slappe Zaanse bodem zal hier wel debet aan zijn geweest.³¹

Op het gewelf was ruimte voor nog meer opstallen. Uit de pachtvoorwaarden van 1708-1712 blijkt dat met sluis en gemeenlandshuis ook de "...nieuwe kamer ende paarde stallen, met het kleyne huysje daar op en by staande..." werden verpacht. Die nieuwe kamer moet in 1687 of kort daarna zijn gebouwd.³² Het ging om een verdieping, want in juni 1722 vond de verkoop voor de sloop plaats van "...van 't lugthuijs of bovcamer midsgaders het woonhuijs en keukentje...". Voor deze kamer waren in 1705 nog 18 nieuwe Hondsbossche kussens aangeschaft. Na de afbraak van het gemeenlandshuis kwam het bestuur bijeen in de herberg "Den Otter" een paar huizen verder op de Dam.³³ In het gemeenlandshuis kon men ook logeren. In 1704 werd besloten "...inde binnekamer aent eijnde vant jegenwoordige bedstede nogh een bedstede te maken...". Die bedsteden waren onmisbaar voor bestuursleden van de Westfriese steden die, met het oog op hun reistijd, wel moesten overblijven. Die uit Alkmaar, Haarlem of Amsterdam reddden het wel in een dag. Met het hiervoor genoemde kleine huisje werd misschien het "...kleyne kookhuijsje..." of keukentje bedoeld dat in 1692 werd hersteld, vergroot en voorzien van een pannendak. Op de sluis stond ook nog een paardenstal met een afzonderlijke hooischuur. Beide werden in 1700 vervangen door een nieuwe stal met hooiberging onder het verhoogde dak en ruimte voor meerdere paarden. Daarnaast was er plaats voor een turfhoek, een

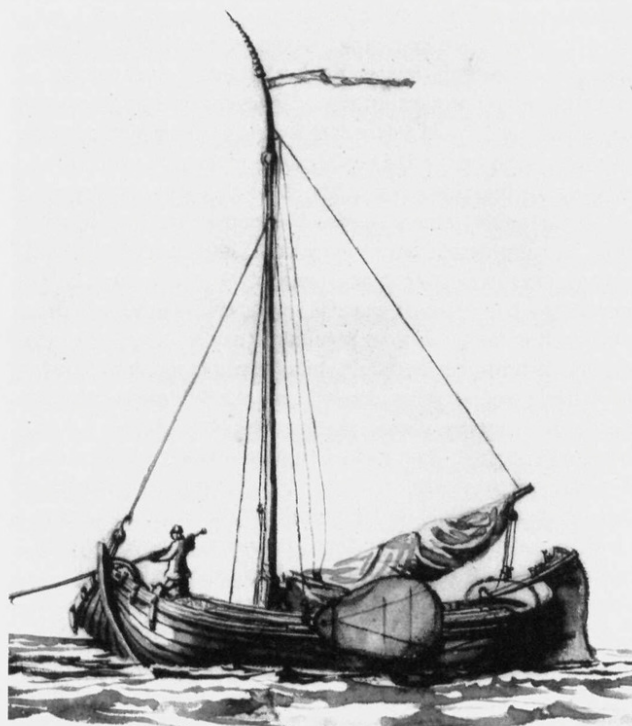

Gezicht op de Dam vanaf de Binnenzaan. Van links naar rechts de Duikersluis, Kleine Sluis en Hondsbossche Sluis. Het vierde huis van rechts, met een grote otter op de gevel, is de herberg "De Otter". Tekening in pen en penseel, anoniem, 18^e eeuw.

vistuighuisje en voor twee poepdozen. In 1691 werd op de zuidoosthoek beneden naast de sluis een nieuwe secreet geplaatst, dat te bereiken was via een trap. Vijf jaar later kwam er ook een secreet op de noordwesthoek van de sluis. Dit was blijkbaar onvoldoende of te ver weg, want in 1760 werd in de keur van de sluis opgenomen dat niemand rotzooi in de sluis mocht gooien, "...nogte zyn gevoeg doen op de trappen of muuragie van de sluys...". Op verzoek van de sluiswachter werd tenslotte later nog een wachthuisje op de sluis gezet. Dat moest de man die dienst had op de oostelijke muur bij regen en wind enige beschutting bieden.³⁴

Toezicht op de sluis met opstallen

Kort na de openstelling van de sluis kwam sluiswachter Jacob Coppes met klachten. Hij ergerde zich aan de schippers die weigerden "...huer masten in tyts te velle ende ter neder te leggen..." en daarna het gewelf ramden. Anderen beschadigden de sluis-muren omdat ze hun ankers niet inhaalden of met ijzer beslagen kloeten gebruikten. Ook gebeurde het dat schippers tijdens de "loop van de ael" van half juni tot half november 's nachts wilden schutten, wat de visvangst geen goed deed. De klachten resulteerden op 16 juli 1548 in een keizerlijk plakkaat. Dat bepaalde onder andere dat schippers die hun mast niet streken de sluis voortaan niet dicht mochten naderen "...dan tot eenen sekeren Palen in de Sane, binnen ende buyten tot dien eynde te doen slaen...". De ankers moesten voortaan van tevoren worden ingehaald en af- en vasthouden in de sluis mocht alleen met onbeslagen kloeten en met de ijzeren ringen die daartoe in de sluis-muren waren aangebracht. Tijdens de vistijd mochten de schippers ook niet dichterbij komen dan de genoemde palen die op tien roeden (ca. 34 m.) buiten de sluis in de bodem van de Voor- en Achterzaan waren geheid.³⁵ Deze punten zijn ook terug te vinden in de keuren van de sluis. Het oudste overgeleverde exemplaar dateert uit 1619. In

Een Zaanse boeier. De schipper houdt het scheepje af met een van een scherpe punt voorziene kloet. In de Hondsbossche Sluis was het gebruik van dergelijke kloeten streng verboden. Tekening in Oostindische inkt, anoniem, 18^e eeuw.

de preambule verklaarden dijkgraaf en heemraden dat er een keur of ordonnantie nodig was omdat er onder de schippers voortdurend sprake was van "...grote onregeltheijden, disordre ende misbruijken...".³⁶

Het bestuur delegerde het beheer van de sluis aan twee commissarissen, een heemraad en een waarsman. De vervulling van deze posten rouleerde tussen de zes kavels waarin het omslagplichtige gebied van het Hoogheemraadschap van de Hondsbossche was verdeeld. De commissarissen waren belast met alle zaken aangaande de sluis zoals de keur, de pachtvoorwaarden en de verpachting, het toezicht op de sluiswachter en waren aanwezig bij de schouw. Die schouw vond eind mei, begin juni plaats. Dan verscheen de dijkgraaf samen met enkele heemraden en waarsmannen op de sluis. Op 6 juli 1687 kwamen bijvoorbeeld dijkgraaf Johan van Egmond vande Nijenburg, de heemraden Van Twuijver, Coogh en Ijff en de waarsmannen Couwenhoven en Heyn bijeen in het gemeenschapshuis. Ze voerden de schouw uit, maakten de keur bekend en besloten meteen aan het noord- en zuideinde van de sluis een windkoppel of kaapstander te vervangen en de keuken aan de westkant met ongeveer een meter te vergroten.³⁷

Het reglement van de Hondsbossche uit 1654 voorzag in de aanstelling van een inwoner uit Zaandam tot dagelijks opzichter over de sluis. Hij mocht kleine reparaties laten uitvoeren, maar "...sooder iets notabels ofte groots mogt komen te breeken..." moest hij dat doorgeven aan de dijkgraaf en de twee commissarissen. Zijn traktement was 25 gulden per jaar. Dit werd bij

K E U R E N
Opvang het
SCHUTTEN
En
BEVISSCHEN
Van de HONDS-BOSSCHE Steenen
SCHUT-SLUYS,
Tot
SAANDAM.

Tot ALKMAAR,
 By JOHANNES HALFMAN, 1760.

de herziening van het reglement in 1671 verhoogd tot 30 gulden. De commissarissen kregen per dag twee gulden ter dekking van hun reis- en verblijfkosten.³⁸

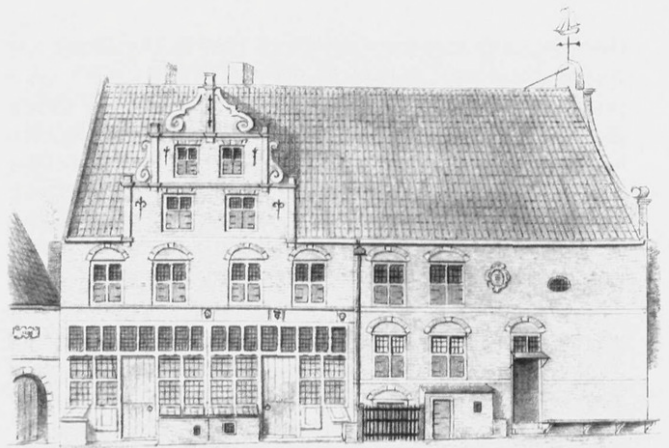
Deze regeling beviel kennelijk niet, want in mei 1688 namen dijkgraaf en commissarissen het besluit dat "...mede van nu voortaan Timmerman noch metselaer of ijmandt anders eenige reparatie aan het huys of sluijs sal mogen doen buijten consent of kennis van den gestelden commissaris".³⁹ Uit het herziene reglement van 1715 blijkt dat de functie van opzichter inmiddels was opgeheven. De 30 gulden tractement werden voortaan verdeeld door dijkgraaf en commissarissen.⁴⁰ Na de totale herbouw van de sluis in 1722-1724 -waarover straks meer- bleek echter dat dagelijks toezicht toch onmisbaar was. De schippers en soms ook de sluiswachter laptten de keur regelmatig aan hun laars. In 1729 meldde de rentmeester dat de sluis ernstig te lijden had onder wangedrag van het scheepsvolk "...500 met het stooten der haaken aan deuren en muuren, als het ophaalen van de clincketten eer dat de deuren geslooten zijn..." en de bediening door slechts één man, in plaats van twee. Besloten werd de belangrijkste artikelen uit de keur nog maar eens te laten drukken en op de sluis aan te plakken zodat iedereen voortaan kon weten waaraan hij zich had te houden. Bovendien werden de sluisbazen Gerrit Metzelaer senior en junior belast met het toezicht op de sluis. Dat had weinig effect omdat ze niet bevoegd waren tot het opleggen van sancties. In 1734 kreeg junior alsnog die bevoegdheid.⁴¹

De Zaandammers Arend Latenstein en Jan Leguit waren bekende opzichters. De eerste begon in 1790 als timmerbaas, werd in 1807 "opziener der sluis" en het jaar daarop "geeneraale opziener" van het Hoogheemraadschap. De laatstgenoemde was als aannemer jarenlang belast met het onderhoud van de sluis en werd in 1845 benoemd tot opzichter. Toen hij in 1862 met pensioen ging werd hij vervangen door L.J. Jimmink, ingenieur en architect te Zaandam. Jimmink moest toezien op het vanaf 1848 telkens voor drie jaar aanbestede onderhoud van de sluis, de bestekken maken, handel en wandel van de sluiswachter controleren en bemiddelen in conflicten met geschutte schippers. Zijn vergoeding bedroeg 150 gulden per jaar, 50 gulden meer dan die van Latenstein.⁴²

Het schutgeld

In februari 1548, kort na de opening van de sluis, dienden de zes grote steden van het Noorderkwartier bij het Hof van Holland een klacht in tegen de Hondsbosche omdat "...voor een doorgaende Reijse van elck Schip genomen werde thien stuivers, ende van elck Schuijte vijf grooten...". Ze vonden de heffing in strijd met een privilege van Philips de Schone uit 1495 waarin de instelling van nieuwe tolln in Holland was verboden. Daarom eisten ze intrekking van de maatregel.⁴³ Dat gebeurde niet, althans niet volledig. In maart 1548 kwam een compromis tot stand dat neerkwam op een halvering van het schutgeld:

- schepen van "...thien lasten harinx ende daar onder..." betaalden overdag geen schutgeld.
- 's nachts buiten de vistijd betaalden deze schepen, net als de vrijgestelden uit Alkmaar en Westzaan, de sluiswachter één stuiver voor zijn moeite.

Het huis van het Alkmaarse schippersgilde aan het Verdrongenoord in die stad omstreeks 1800. De goed georganiseerde schippers bewaakten via hun magistraat nauwkeurig het recht van vrijstelling van schutgeld. Pen-, potlood- en penseeltekening door C.W. Bruinvis, ca. 1880.

- schepen van meer dan 10 last betaalden overdag 10 groten (5 stuivers) als ze geheel, en 5 groten als ze ten dele geladen waren.
- 's nachts buiten de vistijd betaalden deze schepen hetzelfde tarief, verhoogd met een stuiver voor de sluiswachter.⁴⁴

Het schutgeld hing dus af van het laadvermogen. Er waren natuurlijk schippers die probeerden goedkoop weg te komen "...onder dexel...hare schepen so groot niet en zijn...". Als de sluiswachter twijfelde, moest de betreffende schuit meteen worden getaxeerd door twee daartoe in Zaandam aangestelde taxateurs. Dat gebeurde op kosten van degene die ongelijk kreeg. Deze maatregel was omslachtig, duur en gaf vaak aanleiding tot een nieuw probleem als de schipper de uitslag niet accepteerde. Daarom bepaalde het bestuur van de Hondsbosche op 23 maart 1689 dat een schip met een lengte van 48 voet (ca. 14,5 m.), en een breedte van 11,5 voet (ca. 4,5 m.) een inhoud had van 10 last. Bij twijfel mocht de schipper gratis doorschutten, maar moest dan bij een volgende keer wel zijn bijbrief tonen.⁴⁵

De vrijstelling van schutgeld voor Alkmaar en Westzaan was anderen een doorn in het oog. Akersloot, Wormer, Jisp, Graft, Schermer, Ursem en Oostzaan wilden ook vrijstelling en verzochten daar in 1555 om. Ze klaagden dat ze evenveel moesten betalen als vreemdelingen, terwijl het overal in Holland zo was dat een ieder die via extra heffingen mee had betaald aan de bouw van een sluis en daarna moest bijdragen in het onderhoud vrijdom van schutgeld genoot. De dorpen kregen echter nul op het rekest.⁴⁶

In 1626 probeerde een aantal inwoners van Akersloot het opnieuw. Ze hielden tegenover sluiswachter Aris Hendricksz. halsstarrig vol dat ze het poorterschap van Alkmaar hadden gekocht en dus recht hadden op vrijstelling, ook al waren ze in Akersloot blijven wonen. De sluiswachter traptte daar niet in en haalde het bestuur erbij. Dat gaf hem gelijk, want -zo luidde het oordeel- iemand die zich niet metterdaad in Alkmaar vestigde, kon daar ook geen poorter zijn en had dus geen recht op vrijstelling. Naderhand kwam men hier echter op

terug. Uit de pachtvoorwaarden van 1796 blijkt dat buiten Alkmaar woonachtige burgers van die stad zondermeer ook vrijstelling van schutgeld genoten. Alleen moesten dergelijke schippers -wanneer zij met grote vaartuigen als tjalken voor de sluis kwamen- voor het zogenaamde "gemakkelijk" schutten drie in plaats van één stuiver betalen.⁴⁷

Dat gemakkelijk schutten moet rond 1650 zijn ingevoerd en gold voor alle schepen, groot en klein. Het betekende dat de sluis bij het schutten werd bediend door het personeel. Dat kostte één stuiver boven het normale schutgeld. De schipper kon die stuiver uitsparen door te schutten met eigen touwen zonder de windkoppels te gebruiken en zonder de hulp van sluiswachter of knecht in te roepen. De van schutgeld vrijgestelde schippers van Alkmaar en Westzaan moesten ook betalen als ze assistentie wilden. Dat riep aanvankelijk verzet op. In 1658 klaagde de sluiswachter bij het bestuur van de Hondsbossche dat de regenten van Westzaan hem verboden hadden van de plaatselijke schippers een vergoeding te eisen voor hulp bij het schutten. Het bestuur wendde zich tot de dorpsbestuurders, maar boekte geen permanent resultaat. Twee jaar later was het weer raak. De schippers weigerden te betalen waarop de sluiswachter hen niet meer wilde schutten. Hij vroeg weer om ingrijpen van het bestuur en meteen ook maar om een korting op de pachtsom omdat hij door de opstelling van Westzaan inkomsten was misgelopen. Op den duur trok de Hondsbossche evenwel aan het langste einde. De stuiver voor het gemakkelijk schutten werd verplicht en in 1811 -als onderdeel van het tarief- opgenomen in de pachtvoorwaarden.⁴⁸ Alkmaar en Westzaan moesten uiteindelijk dus toch in een geringe aantasting van de eenmaal verworven vrijdom van schutgeld berusten.

In de pachtvoorwaarden van 1551-1557 is geen sprake meer van een vast tarief voor het schutten bij nacht buiten de vistijd. In die van 1557-1562 werd vervolgens bepaald dat de sluiswachter de schippers 's nachts moest schutten voor een van tevoren onderling af te spreken bedrag. Dit systeem werkte

prima als de sluiswachter voor een vast jaarloon werkte zoals Pieter Dirksz. Boom.⁴⁹ Hij bediende de sluis van 1600-1625⁵⁰ en had, zo beweerden de schippers na zijn dood, altijd genoeg genomen met een redelijke vergoeding. Na het besluit van de hoofdingelanden van 10 maart 1625 tot verpachting van de sluis en visserij was hier verandering in gekomen. Pachter Aris Hendricksz. moest zien de pachtsom terug te verdienen, liefst met een flinke winst er bovenop. Hij zal daarom wel moeite hebben gehad met een footje voor het nachtschutten en een hogere vergoeding hebben geëist dan zijn voorganger. Toen de hoofdingelanden op 2 april 1628 besloten de sluis opnieuw te verpachten, kregen de commissarissen meteen de opdracht een andere regeling te ontwerpen voor het nachtschutten, inclusief een redelijk tarief.⁵¹

Het voorstel van de commissarissen was niet mis. Het tarief werd vastgesteld op 12 stuivers. Voor Alkmaar en Westzaan gold "...omme de consideratie van haer oude vrijheden en 't schutgelt..." het halve tarief. Zij namen hier echter geen genoegen mee en tekenden protest aan. Toen het nieuwe tarief toch werd doorgedrukt, gingen stad en dorp in beroep bij het Hof van Holland en kregen een dwangbevel met strafdreiging tegen de Hondsbossche en pachter waarin de maatregel voorlopig werd gestuit. De regenten van de Hondsbossche besloten de zaak in der minne te schikken. In 1629 werd de sluis opnieuw verpacht, maar nu "...naer d'oude ordonnantie als bij tijde van Pieter Boom daerop altoos ware geweest". Dat betekende dat er weer net als vroeger over het nachttarief moest worden onderhandeld. Alkmaar en Westzaan trokken daarop hun dwangbevel in. De nieuwe sluiswachter Jan Pietersz. Boom vroeg evenwel toch weer meer schutgeld dan zijn vader had gedaan en het geharrewar begon opnieuw. Pas op 29 april 1632 kwam met Alkmaar een akkoord tot stand. De schippers uit die stad behielden hun vrijstelling, maar zouden voortaan wel twee stuivers aan de sluiswachter geven voor zijn moeite.⁵² Een akkoord met Westzaan liet nog een jaar op zich wachten, "...want die van Alkmaar groote scheepen hebben en ligter tot accorda-

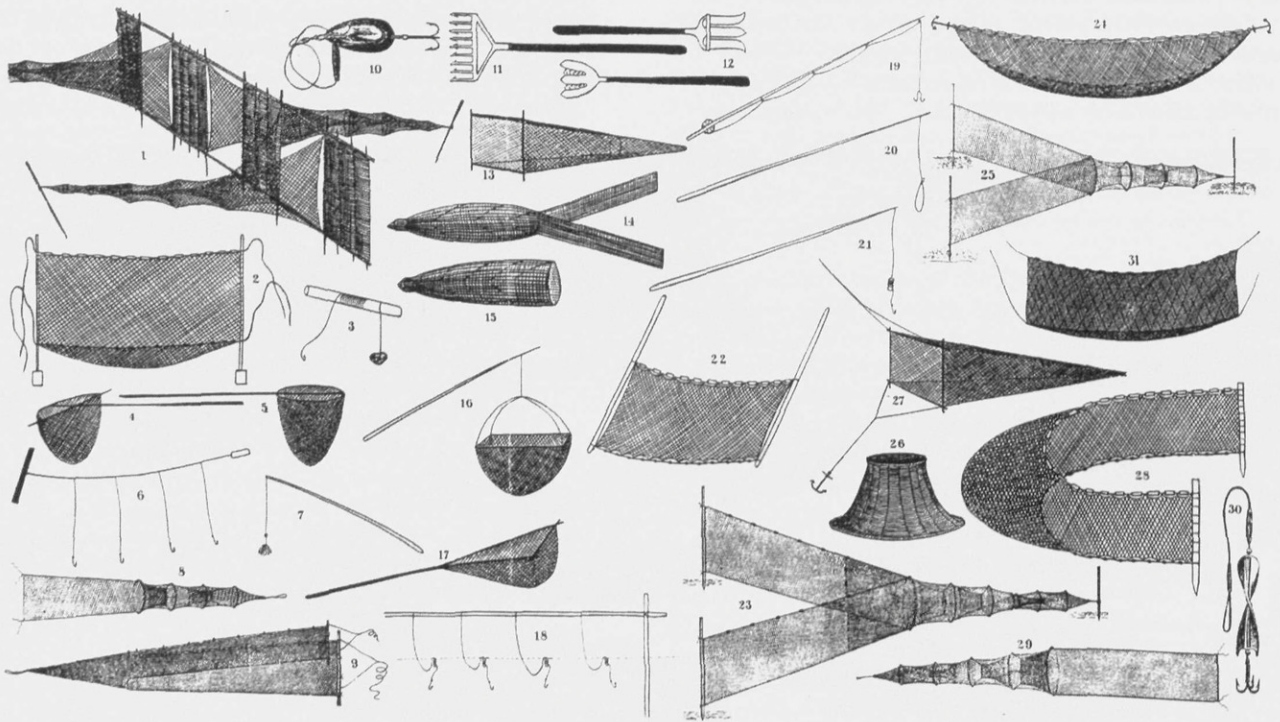
Gezicht van de Ganzenwerf in de Voorzaan op de Dam. Links een scheepswerf. Tekening in Oostindische inkt door J. de Beijer, 1761.

tie haer begeven als die van Westsanen met haer kleyne scheepen, want sij niet mogen sulke kosten dragen...”, aldus de regenten van het dorp. Op 28 april 1633 kwamen beide partijen tenslotte overeen dat de schippers uit het dorp mochten schutten voor de helft van het tarief van Alkmaar. Daarbij was het uitdrukkelijk wel zo dat als er meerdere Westzoner schippers tegelijk in de sluiskolk voeren en samen werden door geschut, ze ieder een stuiver verschuldigd waren. Uit de pachtvoorwaarden van 1760 blijkt tenslotte nog dat het nachttarief voor het schutten buiten de vistijd gold vanaf twee uur na zonsondergang tot twee uur voor zonsopgang.⁵³

Vissen en schutten

Zoals reeds eerder besproken, droegen de kerkmeesters van Westzaan op 10 oktober 1550 niet alleen het kerkhuis, maar ook hun visrechten aan de Hondsbossche over. De sluisvisserij was met name gedurende de "...loop van de ael...", de paling-trek in de nazomer en herfst, een lucratieve bezigheid. Het bestuur van de Hondsbossche bewaakte het visrecht daarom angstvallig. Overtreding werd bestraft met een hoge boete en verbeurdverklaring van visschuit en -want. Het visrecht beperkte zich overigens niet tot de sluiskolk. Het strekte zich uit over een stuk van de Binnenzaan ter lengte van 270 Hondsbossche roeden (ruim 923 m.) uit de sluis. De grens werd gemarkeerd door een paal die aan de kant van Westzaan in de bodem van de Zaan was geslagen met daarop de letters HB en de tekst "Vryheit der Hondsbossche Visscherye".⁵⁴ In de Franse Tijd (1810-1813) moest de Hondsbossche - zij het kortstondig- afstand doen van het visrecht. Dit vloeide voort

uit een Franse wet uit 1802 die de visserij in bevaarbare rivieren tot staatseigendom verklaarde. Alleen de visserij in de sluiskolk -die werd gekwalificeerd als "kleine visserij"- bleef in bezit van het Hoogheemraadschap. Na het vertrek van de Fransen in 1813 wendde het bestuur zich direct met een rekest tot het nieuwe staatsbestuur. Daarin werd geklaagd dat men door de Fransen was beroofd van het visrecht in de Binnenzaan over een lengte van 300 roeden met het verzoek om hierin te worden hersteld. Dit leidde tot het gewenste resultaat, want het jaar daarop rapporteerden dijkgraaf en hoogheemraden dat het visrecht "...welk hun op eene onregtvaardige wijze door het Fransche Gouvernement was ontnomen...even zoo regtvaardig door Z.K.H. den Souvereinen Vorst..." was hersteld. Niemand had zich er blijkbaar aan gestoord dat de Hondsbossche zijn visrecht met 30 roeden had overdreven.⁵⁵ Reeds in 1548 -twee jaar voor de overeenkomst met Westzaan- werden "...netten, cuijlen, vuyjcken, hennen schilt [een speciale fuik dicht op de sluisdeuren] ende aele kerven, schuttingen ende andere gereetschappen..." aangeschaft om nog dat jaar te kunnen vissen.⁵⁶ In jaren dat de sluis niet werd verpacht, vloeide de opbrengst rechtstreeks via de sluiswachter in de kas van de Hondsbossche. Dat was het geval van 1548-1551 en van 1600-1625. In 1613 droeg Pieter Boom een bedrag af van 784 gulden en 12 stuivers, door hem ontvangen van de "...aelcopers en die buyren van Saerdam...en dat over de vangst en levering van drije hondert tallen palingen ende negen hondert vier en seventigh en een halff pont grooven aell".⁵⁷ In de vistijd werd 's nachts niet geschut omdat de sluiswachter dan keer op keer zijn fuiken moest lichten. Bovendien mochten de schippers niet afmeren tussen de oostvleugel en een

Visgerei. Nr. 2: aaljaagnet, nr. 6: aalreep, nr. 12: aalsteker, nr. 13: sluis- of henfuik, nr. 14: aalkorf, nr. 23: tweevleugelige aalfuik, nr. 29: eenvleugelige aalfuik. Uit: I.J. Hulsenboom, *De visserijwet* (Dockum 1911).

waarschuwingsbord dat bewesten de sluis in de Zaan was geplaatst, alles "...om de visschery en den loop van den aal niet te beletten...". De geweldige expansie van de Zaanse handel en nijverheid na circa 1580 en het in samenhang hiermee snel groeiende scheepvaartverkeer maakten handhaving van het schutverbod echter onhoudbaar. In de nieuwe regeling voor het schutten bij nacht uit 1629 werd in het belang van de maandagmarkt te Amsterdam al bepaald dat in de vistijd -met uitzondering van mei, juni en juli- ook geschut zou worden op de zondag- en maandagavond tot één uur na zonsondergang. De sluiswachter mocht pas daarna zijn netten plaatsen.⁵⁸

Simon Schermer (1747-1810) van de firma Schermer en Zonen in verfen chemicaliën te Wormerveer. Hij verkreeg in 1779 recht van voorschutting. Uit C. Rogge, *Geschiedenis der staatsregeling* (Amsterdam 1799).

Natuurlijk kon een schipper altijd met geld proberen de sluiswachter zover te krijgen dat hij buiten de twee genoemde dagen 's nachts toch schutte. Op 6 maart 1633 beslisten de hoofdingelanden dat "...als inde Sluijs van Sanerдам bij naeste ten tijde vande vischtijt bij iemant wert geschut bij opcopinge ofte andersints...", de schippers uit Alkmaar die toevallig voor de sluis lagen voor de overeengekomen twee stuivers moesten worden meegeschut. Deze bepaling werd ook opgenomen in de pachtvoorwaarden van 1645-1648.⁵⁹

De sluiswachter mocht bij het vissen gebruik maken van de schouwschuit van de sluis. Hoewel het college van de Hondsbossche eerst het visgerei aanschafte, blijkt in 1645 dat de sluiswachter daar nu zelf voor moest zorgen. Als het aan de sluiswachters lag, werd er natuurlijk het hele jaar door gevist en zat de sluis dus voortdurend 's nachts vol met fuiken. Jan Boom kreeg hierover problemen met het stadsbestuur van Alkmaar omdat het in strijd was met het akkoord van 29 april 1632. Daarin stond dat hij alleen mocht vissen tussen half juni en half november. Boom kreeg van Alkmaar een verbod opgelegd en diende prompt een verzoek in om schadevergoeding bij het bestuur van de Hondsbossche. De kwestie werd op 30 maart 1645 door de hoofdingelanden besproken. Het verzoek werd afgewezen, want ook zij waren van oordeel dat Boom had gehandeld in strijd met het akkoord.⁶⁰

De sluiswachters visten het liefst met beide klinketten een stukje open. Een schutsluis zoals de Hondsbossche had een stel binnen- en een stel buiten-vloeddeuren. In een van beide vloeddeuren van elk stel zat een klinket. Dat is een optrekbare schuif waardoor water in en uit de kolk gelaten kon worden. Wanneer de vloed in het IJ op kwam zetten werden de deuren dichtgedrukt. Als men de klinketten vervolgens iets optrok, ontstond een beetje stroming waarop de trekkende paling die de sluis wilde passeren afkwam.⁶¹

In het begin van de 19^e eeuw trachtte de politie paal en perk te stellen aan het nachtschutten omdat dit allerlei clandestien

De papierfabrikant Cornelis Honig Jacobsz. (1745-1817) verzocht in 1789 om voorschutting omdat hij "...met deselus boeijer bij continuatie naar en van Amsterdam is varende...". Zijn verzoek werd echter afgewezen. Pen- en penseel-tekening, anoniem, circa 1800.

transport in de hand werkte. Op 24 juli 1818 schreef de commissaris van politie te Zaandam een brief aan de dijkgraaf met een klacht over sluiswachter Jan Koendersz. Broek, die -anders dan zijn voorgangers- een gewoonte maakte van het schutten bij nacht, blijkbaar omdat het meer opleverde dan vissen. Het was hem samen met zijn collegae van Amsterdam net gelukt "...de stroom dieverijen vrij wat te belemmeren, waarvoor echter, zoo deeze sluis bij nacht bleef schutten een nieuw kanaal voor vervoer werd geopend...". De commissaris had Broek dan ook verboden nog langer te schutten buiten de daarvoor gestelde tijden. De sluiswachter deed van zijn kant natuurlijk ook een beroep op de dijkgraaf aangezien de pachtvoorwaarden nachtschutten toestonden. Het verbod was voor hem zeer nadelig, in de eerste plaats vanwege het gemis van de extra verdiensten en in de tweede plaats omdat schippers met grote haast doorvoeren naar de sluis te Nauerna. Daar werd geen onderscheid gemaakt tussen dag- en nachtschutten. De dijkgraaf koos de zijde van de sluiswachter en schreef de commissaris een brief terug. Daarin verklaarde hij dat het tegengaan van diefstal uiteraard van belang was, maar dat het van nog groter belang was de handel niet te belemmeren. Dat kon met een schutverbod gemakkelijk gebeuren, aldus dijkgraaf Nuhout van der Veen, "...daar vaartuigen met vee en koopwaar door tegenwind of andere omstandigheden opgehouden, zouden kunnen worden belet tij-

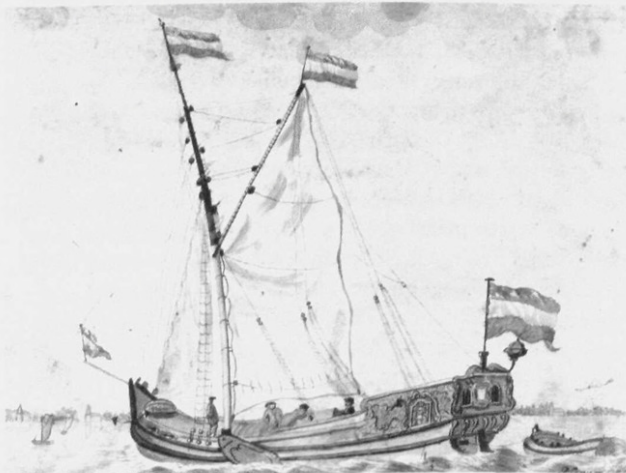
dig aan de markten van Amsterdam, Haarlem enz. te komen of van daar naar de Hollandsche markten te gaan". Uiteindelijk werd in 1848 in de keur opgenomen dat voor het nachtschutten buiten de gestelde tijden schriftelijk toestemming nodig was van de commissaris van politie te Zaandam. Dat gold niet voor schepen uit Alkmaar en Westzaan en alle andere veerschepen. De sluiswachter moest elke passage voortaan wel nauwgezet aantekenen in een door hemzelf aan te leggen register.⁶²

De veerschuit van Westzaandam op Amsterdam van schipper Pieter Rijnberge, in 1784 nieuw uitgehaald. De Zaandammer veerschuiten genoten voorschutting in de Hondsbossche Sluis. Tekening in waterverf door J. Koppies en J. Wilson naar het origineel voorkomende op een suikerpot.

Voordringen en voorschutten

Voor de sluis gearriveerde schippers wilden het liefst meteen doorschutten. De sluiswachter moest de orde bewaren en zorgen dat iedereen netjes op zijn beurt wachtte. Om en om wisselden schepen en houtvloten zich bij het schutten af. Bij ruzie over de volgorde besliste de sluiswachter. Als duidelijk bleek dat een schipper had voorgedrongen, moest hij zijn schip uit de sluis halen, achter in de rij aansluiten en kreeg hij nog een boete toe. Het gebeurde natuurlijk regelmatig dat schippers het onderling of met de sluiswachter oneens waren over de volgorde, met gevloek, dreigementen en soms zelfs handgemeen tot gevolg. In de keur van 1760 was het daarom

Zaans speeljacht, 1774. Penseeltkening in zwart en kleur door P. Cappon.

streng verboden de sluiswachter of zijn knechten "...met woorden ofte werken te injurieren of qualyk te bejegenen..." of te hinderen bij hun werk. Als dat toch gebeurde werd een boete opgelegd en in afwachting van de betaling het roer van het schip verwijderd.⁶³

In maart 1613 behandelden de hoofdingelanden het eerste verzoek om voorrang bij het schutten. Dat kwam van het schippersgilde te Alkmaar en betrof de gewone veerschuit op Amsterdam. Die moest regelmatig lang op zijn beurt wachten "...welk ongerijff niet alleene streckende is tot groot nadeel van der stede Alkmaer, ende Amsterdam, nemaar ook voor den Reysende man, ende andere goederen, soo brieven als anders in den Veerschuijt geladen, ende gevoert wordende...". Het verzoek werd gehonoreerd en zo kreeg de veerschuit van Alkmaar als eerste het recht van voorschutting. Naderhand verkregen diverse dorpen voor hun marktschepen die op maandag, woensdag en vrijdag met kooplieden en vee op weg waren naar de markten te Amsterdam ook voorschutting waarbij de veerschuit van Alkmaar bleef voorgaan. De schippers moesten hiervoor wel vier stuivers bovenop het gebruikelijke schutgeld betalen.⁶⁴

In april 1744 probeerden de regenten van Wormerveer, Koog en Zaandijk voor nog meer schepen voorschutting te krijgen. Het ging om vijf veerschuiten die drie maal in de week met 150 tot 200 kooplieden naar Amsterdam voeren. De bedoelde schuiten kwamen de laatste tijd doorgaans een uur of meer te laat op de beurs, als de interessante handel al voorbij was. Bovendien ondervond men problemen bij het uitbetalen van verlopen wisselbrieven. Het oponthoud werd geweten aan de "...menigvuldige vragt, turff off hout schuijten en vooral de houtvloten..." die voor de sluis lagen. Hier kwam nog bij dat "... de meeste schuijten tegenwoordig veel groter gemaakt werden, als voor desen en waerom een en deselve quantiteit schuijten meer schuttingen en tijd als voorheen van nooden hebben".⁶⁵ Het verzoek werd afgewezen uit vrees voor allerlei verwarring bij de sluis. Niettemin boekten de regenten van de drie dorpen een succesje. Ze hadden opgemerkt dat het voor de vracht-, hout- en turfschippers weinig uitmaakte als ze een paar schutbeurten moesten wachten. Dat leidde tot aanpassing van de keur. Hierin kwam te staan dat de sluiswachter met name op de Amsterdamse marktdagen de houtvloten een tijdje mocht ophouden als er zoveel voor de sluis lagen dat de vlotte passage in het gedrang kwam.⁶⁶

Bij hoge uitzondering werd soms ook voorschutting verleend aan particulieren. Die moesten wel altijd persoonlijk aan boord zijn en elk jaar een recognitie betalen. In augustus 1781 werd bijvoorbeeld voorschutting verleend aan de koopman, reder en fabrikant Claas Cardinaal en tevens besloten dat er in totaal niet meer dan zes van die particuliere voorschutters mochten zijn.⁶⁷

Dit was anderen die het recht niet kregen uiteraard een doorn in het oog. Zij moesten gewoon hun beurt afwachten en wilden of ook voorschutting of dit voorrecht meteen afschaffen, in ieder geval voor particulieren. In 1799 kwamen de tegenstanders met een totaal nieuw argument: het recht van voorschutting was in strijd met het beginsel van de gelijkheid dat na de Bataafse Revolutie van 1795 opgang had gemaakt. Een flinke groep schippers beschouwde het als een voorrecht dat zo snel mogelijk moest verdwijnen. Circa 125 kooplieden uit Wormer, Wormerveer, Zaandijk en Koog aan de Zaan, die

wekelijks twee of drie keer met een veer- of marktschuit de sluis passeerden, verzochten daarentegen het recht van voorschutting te handhaven. Zij kregen steun van de municipaliteiten of gemeentebesturen van Oostzaandam, Zaandijk, Koog aan de Zaan en Wormerveer.⁶⁸

Sluiswachter Jan Meijlink maakte -vermoedelijk in 1806- een overzichtje van alle voorschutters.⁶⁹ Het waren er totaal 20:

- De markt- of veerschuit van Wormerveer, Wormer, Zaandijk, Koog, De Rijp, Graft, Uitgeest, Klaterbuurt, Groot-Schermer, Warmenhuizen en Krommenie.
- De schuiten van Zaandam, namelijk van Pieter Luttk en Gerrit de Boer.
- De boeiers van Pieter Peijt, Dirk Visser, de weduwe Cornelis Middelhoven of Pieter Nomen, Cornelis Cardinaal, Simon Schermer en Adriaan Rogge.
- De veerman van Alkmaar die vóór allen ging.

Het bestuur van de Hondsbossche zag in dit alles geen aanleiding om het beleid te wijzigen. Het recht van voorschutting hield stand ondanks de aanhoudende stroom van moeilijkheden. Zo klaagde Cornelis Prins, schout van de gemeente Wormerveer, in 1822 dat de veerschippers nu wel sinds onheuglijke tijden voorschutting genoten, maar "...dat dit voorrecht sedert eenigen tijd verloren is gegaan, daar meest ieder vragschipper tans zodanig recht van voorschutting bezit of bekomen kan, en het er dus maar op aankomt wie het eerste de sluis bereikt, om ook het eerste doorgeschut te worden...".⁷⁰ In 1869 dienden een paar schippers zelfs een klacht in bij de Commissaris des Konings. Zij lagen gereed in de Binnenzaan om naar de Buitenzaan door te schutten, maar de knecht van de sluiswachter wond de binnendeuren toe en belette hen zo hun schip in de sluis te halen. Daarna werd met een lege sluis naar buiten omgeschut en een schip uit de Buitenzaan in de sluis gehaald. Toen de schippers zich daarover beklaagden, antwoordde de knecht koeltjes: "...dat zal ik je weer lappen...", voegde de daad bij het woord door opnieuw leeg om te schutten en vervolgens een stoomschip door te schutten. Daarna kwamen zij pas aan de beurt. Misschien ging het hier wel om een schip van de stoomvaartdienst Alkmaar Packet. In dat geval had de knecht nog gelijk ook, want twee jaar eerder, in mei 1867, was in de keur bepaald dat stoomschepen die passagiers vervoerden voortaan het recht van voorschutting genoten.⁷¹

Sluiswachters en -pachters en hun dagelijks werk

Voor de sluiswachter is nooit een officiële instructie opgesteld zoals voor andere functionarissen van de Hondsbossche. Dat was niet nodig omdat sluis en visserij al in een vroeg stadium werden verpacht. Die verpachting gebeurde op basis van pachtvoorwaarden. Daar had de sluiswachter zich bij het bewonen van het huis, bevissen en bedienen van de sluis aan te houden. Nadat de sluis vanaf de openstelling in 1547 een paar jaar was bediend door sluiswachter Jacob Coppes, werd hij per 1 mei 1551 voor de eerste keer verpacht en wel door Stalpaert. Deze pacht liep af op 30 april 1557. De tweede termijn begon de dag daarna en eindigde op 30 april 1562. Nu waren het de waarschappen van het bij keizerlijk octrooi van 1555 opgerichte Hoogheemraadschap van de Hondsbossche

die de verpachting verrichtten.⁷²

We weten niet of de sluis na 1562 opnieuw is verpacht. Gegevens ontbreken namelijk. Mogelijk heeft het bestuur van de Hondsbossche bij het uitbreken van de Opstand tegen het Spaanse gezag in 1568 besloten een eigen sluiswachter aan te stellen om zijn greep op de sluis te versterken. De sluis was immers de belangrijkste toegangspoort tot het Noorderkwartier van Holland en daarom van groot militair belang. In ieder geval weten we zeker dat de sluis vanaf 1600 tot 1625 door een sluiswachter in dienst van de Hondsbossche, de al genoemde Pieter Boom, werd bediend. Bijlage 1 geeft een overzicht van alle bekende sluiswachters en -pachters.

In de pachtvoorwaarden van 1551-1557 en 1557-1562 werd bepaald dat de pachter zich in alle zaken moest richten naar het keizerlijk plakkaat van 16 juli 1548. De naderhand opgestelde sluiskeuren waren beknopter dan de pachtvoorwaarden omdat die ook de verpachting regelden en bepalingen bevatten die alleen golden voor de sluiswachter. Om te beginnen moest die pachter op de sluis wonen "...omme in alle occasien by de handt te zyn, en op de sluyze goede toeversigt te houden...".⁷³ Na afloop van de pachttermijn moest het woonhuis -eerst het gemenelandshuis en vanaf 1724 de speciale sluiswachterswoning- glas- en dakdicht opgeleverd worden. Reparaties aan huis en sluis kwamen voor rekening van de Hondsbossche.⁷⁴ De verpachting gebeurde in het openbaar in oktober of november. De termijn was minimaal een jaar en liep -op een enkele uitzondering na- van begin mei tot eind april. De langste termijn ooit was acht jaar. De pacht moest in twee termijnen worden betaald. Al in 1557 werd de pachter verplicht bovenop elke gulden pacht nog eens een stuiver rantsoen te betalen als emolument voor het bestuur. Sluiswachter Jan Meijlink deed daar nog een maaltje vis bij. Op 20 december 1810 schreef hij rentmeester Gijsbert Fontein Verschuur ter gelegenheid van de afdracht van een half jaar pacht onder meer: "...hiernevens een sootje paaling. Ik hoop Uwedele zal ze met smaak gebruyke...".⁷⁵

De pachter diende over eigen vermogen te beschikken. De eerste termijn van de pachtsom verviel namelijk op St. Jacob (25 juli), niet lang na de aanvang van de pacht op de eerste mei.

Gezicht op de Dam vanuit de Voorzaan met rechts de Hondsbossche Sluis. De zware balk dwars over de sluis is de strijk balk. Het vierde gebouw links naast de sluis met klokgevel is de herberg "De Otter". Tekening in Oostindische inkt door J. Bulthuis, 1790.

De tweede termijn verviel op Allerheiligen (1 november).⁷⁶ Het ging om grote bedragen (zie bijlage 2). Bovendien moest de pachter in zijn directe omgeving ook nog eens zoveel krediet genieten dat hij twee kapitaalkrachtige borgen kon stellen. Korting op de pacht werd in principe alleen verleend als de sluis voor reparaties werd drooggelegd. Niettemin werd daar wegens allerlei tegenvallers vaak door de pachters om gevraagd. Meestal beschikte het bestuur afwijzend, maar een enkele keer liet het toch wel genade voor recht gelden. Jan Egberts Doorn, die in april 1699 verzocht om korting " ... voor desselfs gelede schade gedurende de verlopen jaren soo inden oorlogh als in desen jare doort verbot vanden uytvoer der granen gehadt", is een goed voorbeeld van een dergelijk geval. Het bestuur besloot weliswaar dat hij dit jaar hoe dan ook de volle mep van 2.120 gulden moest betalen, maar bij de volgende verpachting in mei 1700 kon Doorn onderhands de sluis voor 1.700 gulden per jaar krijgen, hetzelfde bedrag als de vorige pachter had betaald.⁷⁷ De keuren en pachtvoorwaarden geven ook een schat aan informatie over de bediening van de sluis. Laten we voor een goed begrip uitgaan van de navolgende situatie. Het is vloed. Dat betekent dat het water in de Buitenzaan hoger staat dan in de Binnenzaan. De binnen-vloeddeuren zijn dicht, de buiten-vloeddeuren staan open. De veerman van Alkmaar wil van buiten naar binnen schutten en haalt op aanwijzing van de sluiswachter zijn schuit in de sluis. Het sluispersoneel windt met de twee windkoppels de buiten-vloeddeuren toe. Daarna wordt het klinket in de binnen-vloeddeur met een windkoppel opgetrokken en stroomt het water uit de kolk de Binnenzaan in. Wanneer het niveauverschil tussen kolk en Binnenzaan is opgeheven, worden de binnen-vloeddeuren open gewonden met de twee windkoppels die daar staan en kan de veerman zijn reis naar Alkmaar voortzetten. Intussen ligt papierfabrikant en reder Adriaan Rogge, houder van het recht van voor-schutting, te wachten om van binnen naar buiten te schutten. Hij haalt zijn boeier in de sluis, de binnen-vloeddeuren worden toe gewonden en het klinket gaat dicht. Dan haalt men het klinket in de buiten-vloeddeur op en het buitenwater stroomt de kolk in. Wanneer de kolk vol is, worden de buiten-vloeddeuren geopend en kan Rogge zijn reis naar de Amsterdamse markt vervolgen.

Bij het schutten golden de volgende regels:

Sluiswachter Jan Dil (?) bij een windkoppel op de sluis, ca. 1890. Links het in 1883 gebouwde wachthuisje.

- De sluis moest altijd door twee man worden bediend.
- De touwen voor de zes windkoppels kwamen voor rekening van de sluiswachter.
- Het klinket mocht pas worden opgetrokken als alle sluisdeuren dicht waren.
- Wanneer het water "...aende Paijl..." was, moest het schutten in verband met wateroverlast worden gestaakt. Het ging hierbij om het tweede peil. Bij het eerste kon er gewoon worden geschut en bij het derde moest de sluiswachter onmiddellijk de middeldeuren -ook wel nood- of stormdeuren genoemd- sluiten.⁷⁸

Bij eb gingen de sluisdeuren door de druk van het water spontaan open en stroomde het water uit de Binnenzaan de Buitenzaan in. Dat wordt "aflopen" van de sluis genoemd. In die situatie waren onderstaande regels van kracht:

- De sluiswachter moest achter in de sluis de strijkbalk laten vallen om te voorkomen dat schippers met de stroom mee gratis naar buiten schoten. De strijkbalk mocht alleen nog omhoog om schepen te laten passeren die minder diepgang hadden dan er water op de buitendrempel stond.
- Het was de sluiswachter verboden de binnen- of buitendeuren tegen de stroom in toe te winden om een schip van buiten naar binnen te laten schutten. Deze deuren moesten geheel geopend blijven om te voorkomen dat er een schip tegenaan voer.
- Na zonsondergang moest de sluiswachter de balk altijd strijken en "wakers" achter de sluisdeuren hangen. Die bleven daardoor iets van de sluismuur af staan zodat ze bij opkomend tij niet tegen de muur bleven hangen, maar dicht werden gedrukt.⁷⁹

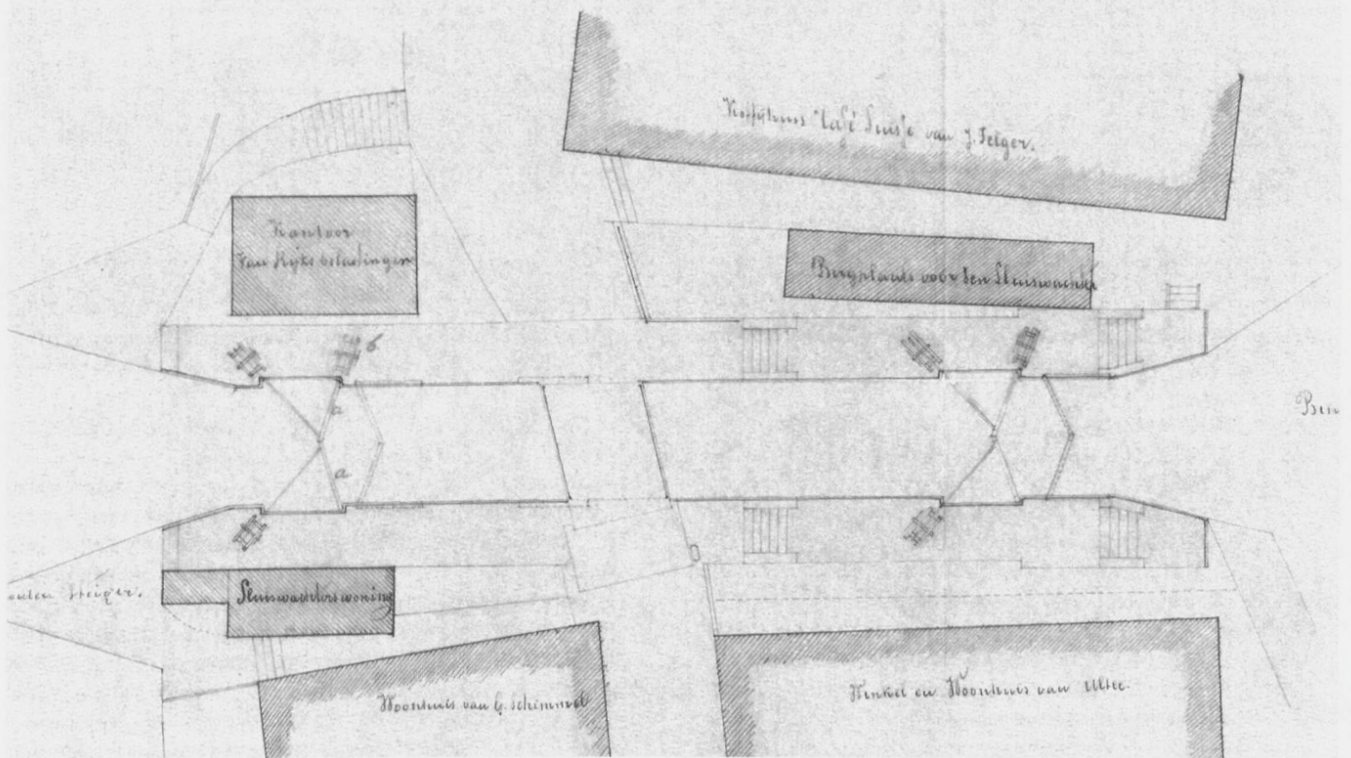
Tijdens het afhoren van de rekening van 1632 kwam een verzoek om schadevergoeding aan de orde van een schipper die zijn buis door de sluis had gehaald "...ende den [strijk]balck van boven neder int schip gevallen is ende schip gebroken is...". De schade bedroeg 18 gulden. De schipper kreeg geen stuiver. Waarschijnlijk had hij geprobeerd nog snel even met de stroom mee door te schutten, terwijl de sluiswachter al bezig was met het strijken van de balk en kreeg hij die midden op zijn buis.⁸⁰

Wel of geen ebdeuren?

Hiervoor is al genoemd dat Karel V op 17 december 1544 naast het octrooi voor de Hondsbossche Sluis nog een tweede octrooi bekrachtigde. Dit tweede octrooi leidde in 1566 tot de oprichting van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen, belast met het beheer van de grote Noord-Hollandse waterberging, de Schermerboezem. Toen deze boezem door de grote droogmakerijen in de eerste decennia van de 17^e eeuw sterk werd verkleind, veranderde de aanvankelijke overvloed aan zoet en vers water in een tekort. Dat had tot gevolg dat Uitwaterende Sluizen -naast de zorg voor de afwatering en waterkering- ook belast werd met het tijdens droge perioden in de zomer op peil houden van de Schermerboezem. Het vasthouden van het in de boezem aanwezige zoete en verse binnenwater was van levensbelang voor landbouw, veeteelt en

Situatie der Hondsbossche Sluis te Zaandam.

(Schaal 1 à 200.)

Plattegrond van de sluis, 1880. Links de Buitenzaan, rechts de Binnenzaan. De naar de Binnenzaan gerichte deuren zijn de in 1845 aangebrachte ebdeuren.

visserij en de scheepvaart, die anders in de modder van de vaar-
ten van de Schermerboezem vastliep.⁸¹

De aanwezige sluisen waren echter uitsluitend geconstrueerd
op het keren van het buitenwater en lozen van overtollig
binnenwater. Dat water ophouden konden ze niet. Bij eb gin-
gen de sluisdeuren immers spontaan open en liep het binnen-
water zeewaarts. In 1644 werd in de Schermerboezem voor het
eerst een zomerpeil geslagen. Als het water daar onder zakte,
liet men via de duikersluis te Nauerna water uit het IJ in. Dit
was zout of brak, tot schade van de landbouw. Deskundigen
verzekerden zelfs "...dat het wel de derde koe soude verschillen dat de
landen voor desen meer konden houden als wel tegenwoordig".⁸²

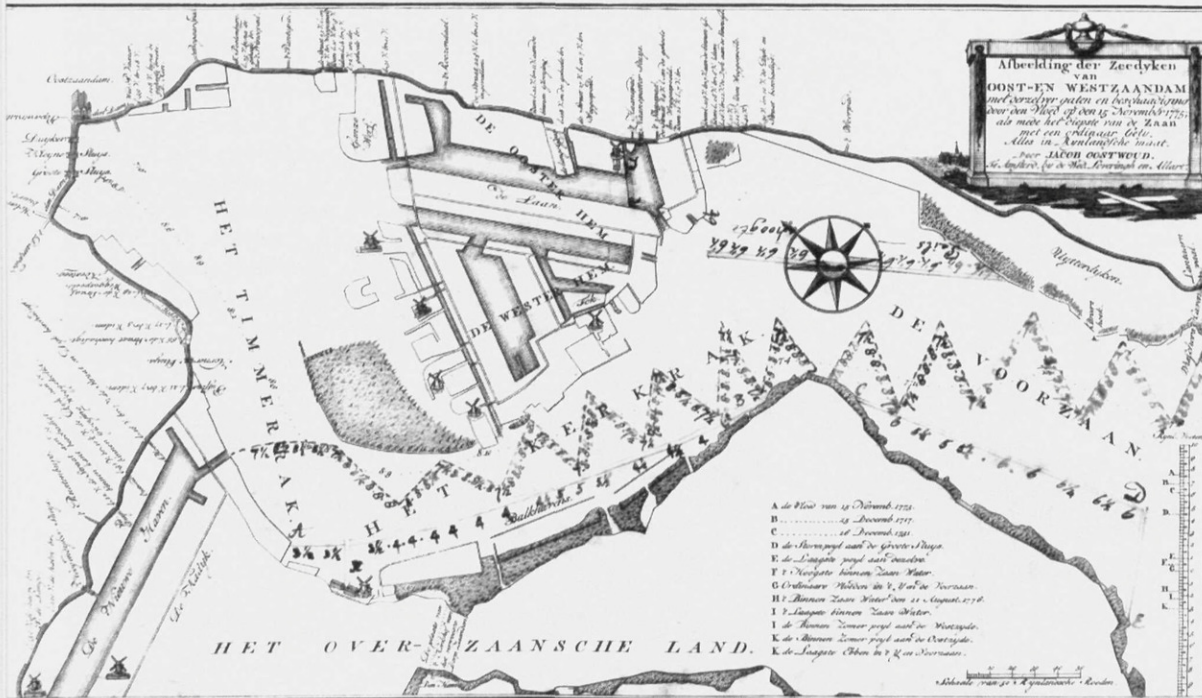
Uitwaterende Sluizen beschouwde het plaatsen van ebdeuren
in alle zeesluizen als het enige middel om deze problemen
onder controle te krijgen. Ebdeuren werken net als vloeddeuren,
maar dan de andere kant op. Ze zijn een stuk lager dan
vloeddeuren, maar wel zo hoog dat ze het binnenwater tot het
zomerpeil kunnen ophouden. Het overtollige water stroomt
over de rand van de ebdeuren richting zee. De sluisen te
Nauerna en Schardam kregen in de 17^e eeuw ebdeuren, die te
Edam volgden aan het begin van de 18^e eeuw. Over bleven
alleen de sluisen te Monnikendam en in de Hogedam.⁸³ In
1641 werd voorzover we kunnen nagaan voor het eerst aan de
Hondsbossche gevraagd om ebdeuren in de Grote Sluis te
hangen. De hoofdingelanden wezen dit verzoek af omdat ze
meenden dat de sluis zich daar niet toe leende. Uitwaterende
Sluizen gaf de moed echter niet op. In 1650 kreeg het toestem-
ming om in plaats van ebdeuren "...twee ijseren klincken [bou-
ten]..." aan de vloeddeuren te bevestigen. Daarmee konden de
deuren worden vastgezet en gebruikt als ebdeuren. De toe-

stemming gold voor een jaar met stilzwijgende verlenging. Dit
was niet meer dan een noodoplossing. De vloeddeuren
moesten het water nu naar de verkeerde kant keren en misten
daarbij aan de onderzijde elke steun. De vergunning zal daar-
om al snel weer zijn ingetrokken. We horen althans niets meer
over de bouten aan de vloeddeuren.⁸⁴

Begin 1696 liet Uitwaterende Sluizen weten ebdeuren te willen
plaatsen en daartoe de sluis van de Hondsbossche over te
nemen. De hoofdingelanden bespraken deze zaak in hun ver-
gadering van 20 maart 1697. Drie dagen later rapporteerde de
dijkgraaf van Uitwaterende Sluizen teleurgesteld "...hoe weij-
nigh inclinatie bij de leeden van den Hontsbossche tot het overdoen van
de voorszede sluijs was getoont, jae dat versheyde leeden haer rondijnt
tegens de ebdeuren hadden verclaert...". Men was bij de Hond-
bossche namelijk van mening dat ebdeuren weinig effect zou-
den sorteren. Er werd 's zomers links en rechts zoveel water
ter bevoeiing van landerijen uit de boezem afgetapt, dat het
inlaten van brak water hoe dan ook onvermijdelijk was.

Daarnaast werd gevreesd dat een verhoging van het zomerpeil
langs de lage, met windmolens en bedrijven volgebouwde
oevers van de Zaan tot wateroverlast zou leiden.⁸⁵

In 1707 nam Alkmaar het initiatief. De stad leed dat jaar ern-
stig onder extreme droogte. De stadspuiten stonden leeg, de
grachten droog en de stank was niet te harden. Het inhangen
van ebdeuren werd aangedragen als enige oplossing om aan
deze problemen een einde te maken. De hoofdingelanden van
de Hondsbossche vonden nu ook dat "...ten dien fine het hangen
van ebdeuren inde hontsbossche [sluis] een goede ende dienstige zake
soude zijn". Helaas was het college, verlamd door tweespalt,
niet in staat om de knoop door te hakken. De hoofdingelan-

Dezen genoemde Leilingen zijn gedaan den 8 Febr. 1884 met den Heldermaas maat op pels hoogte van den Heldermaas Water.

Kaart van de Voorzaan door Jacob Oostwoud, 1775. Linksboven de Hogedam met de Grote Sluis. Op de kaart zijn de resultaten van in juni 1784 uitgevoerde peilingen aangetekend. In de Zaanstreek vreesde men dat als gevolg van het plaatsen van ebdeuren de stroming zou afnemen met extra aanslibbing en modder in de Zaan als gevolg.

den uit de Duinstreek en Geestmerambacht, die bij droogte dringend water nodig hadden, waren voorstanders van ebdeuren. In het natte kavel Waterland met zijn lage veendijkjes vreesde men echter voor wateroverlast door de hogere peilen. Bovendien spoelde het gedurig uitstromende water veel modder en slijk uit de haven van Zaandam weg. Het resultaat was dat er niets gebeurde. Tussenkomen van de Staten van Holland en West-Friesland vermocht hier niets aan te verhelpen. Toen in 1722 werd besloten de Grote Sluis te vervangen -we komen daar straks op terug- verklaarde Uitwaterende Sluizen zich wederom bereid deze over te nemen. Als dat niet kon wilde men in ieder geval alvast deurkassen en drempels voor ebdeuren laten aanbrengen.⁸⁶

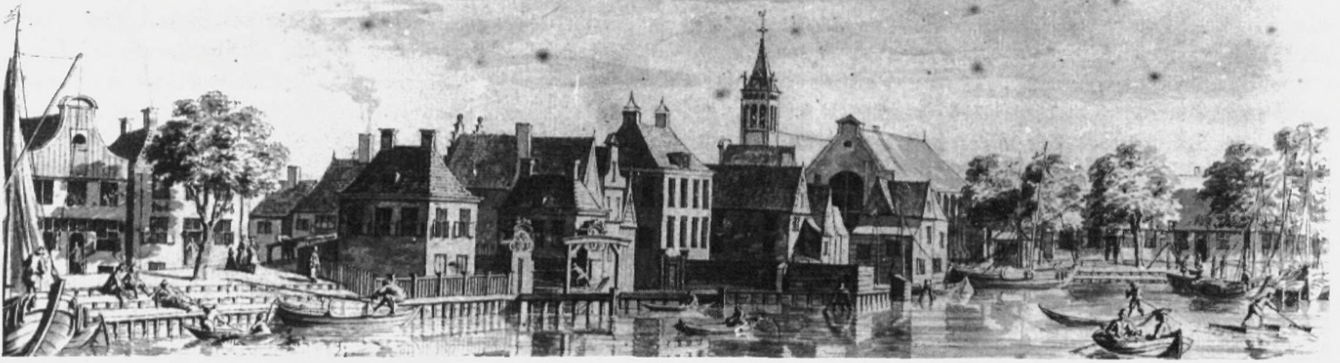
Hierna bleef het heel lang stil. Pas in 1838 waagde Uitwaterende Sluizen een nieuwe poging. Inmiddels had dit Hoogheemraadschap alle overige sluizen van ebdeuren voorzien. Op 8 juni 1838 kregen Gedeputeerde Staten het verzoek om bij de Hondsbossche aan te dringen op de plaatsing van ebdeuren. Ruim een maand later berichtte Hoofdingenieur van Waterstaat P.T. Grinwis aan de Gouverneur van de provincie dat hij van Arend Latenstein had begrepen dat de ebdeuren in de andere sluizen bij laag water in het IJ nooit werden gesloten en dat bovendien het meeste water door verdamping verloren ging. Volgens een berekening verloor de boezem door het ontbreken van ebdeuren in de zomer slechts circa drie miljoen m³ water, terwijl jaarlijks gemiddeld 15 miljoen

m³ water verdampte.⁸⁷

De kwestie bleef vervolgens weer rusten. Toen Uitwaterende Sluizen in 1845 vernam dat de Grote Sluis zou worden drooggelegd voor reparaties, haalde het de oude plannen echter direct weer uit de kast. Dijkgraaf Kluppel van de Hondsbossche dacht er het volgende van:

"Even zoo zeer als ieder, dien het water deert, hetzelfde keeren moet, zoo moet in dit geval die regel hier worden omgekeerd en dus de kosten die tot behoud van water werden of worden nuttig geacht, door de belanghebbenden worden gedragen, en niet geschoven worden op een collegie [de Hondsbossche] tot geheel andere einden daargesteld, en wel tot keeren en uitlozen, maar niet tot behoud van water ingesteld".⁸⁸

Kluppels bezwaren vervielen toen bleek dat Uitwaterende Sluizen bereid was alle kosten voor zijn rekening te nemen, ook die van het onderhoud en eventuele toekomstige vervanging. De Hondsbossche behield verder de volledige zeggenschap over de sluis. De sluiswachter zou alleen twee keer per jaar een verzoek krijgen van Uitwaterende Sluizen, de ene keer om de ebdeuren te sluiten en de andere keer om ze weer te openen. Toen de sluis tussen 21 juni en 15 augustus 1845 droog lag, werd de eeuwenlang gekoesterde wens van Uitwaterende Sluizen eindelijk gerealiseerd. Tenslotte nam de Hondsbossche toch het onderhoud en vervanging van de ebdeuren op zich om competentiegeschillen te vermijden. De ebdeuren kostten ruim 3.430 gulden.⁸⁹

De nieuwe sluis met de wapenstenen, het charter- of accijnshuis (links) en het woninkje voor de sluiswachter (rechts) gezien vanaf de Buitenzaan. Tekening in Oostindische inkt door J. Pronk, 1728.

1722: een nieuwe sluis

In het laatste kwart van de 17^e eeuw wordt voor het eerst melding gemaakt van ernstige lekkage van de sluis. Die kon volgens enkele timmerlieden onmogelijk worden verholpen "...oft de sluijs most eerst droogh gemaect sijn". Dat gebeurde vooralsnog niet. De schade werd steeds zo goed mogelijk, maar niet werkelijk afdoende hersteld. In april 1700 rapporteerde de sluiswachter dat er een stuk sluismuur was ingestort. Daarop werd besloten alle metselwerk dat aan beide zijden van de sluis "...ingewatert, gescheurt, vervallen ende in een gecaduceerde staat..." was te laten afbreken en nieuw op te metselen.⁹⁰ De sluis bleef echter lekken. In 1721 werd vastgesteld dat die lekkage zo omvangrijk was dat de scheepvaart "...niet langer dan met veel moeyte en magt van Volk..." kon worden gescht. In oktober van dit jaar vond bij het zogenaamde "charters huysje" -waarover straks meer- aan de zuidzijde van de sluis ook nog een instorting plaats. Hoewel het ontstane gat kon worden gedicht, adviseerden de sluisbazen dat men "...hoe eer hoe beeter, immers soo ras het saison sulx soude kunnen toelaten, de voorszide sluijse behoorde aft te dammen en droogh te maaken...". Hiertoe adviseerden zij plaatsing van met klei gevulde kistdammen aan weerszijden van de sluis conform een door sluisbaas Claas Noorlant opgesteld plan.⁹¹

Dit werk werd op 9 maart 1722 openbaar aanbesteed en gegund aan IJsbrand Cornelisz., heibaas te Amsterdam, voor 8.600 gulden. Al op 1 mei konden dijkgraaf en heemraden de afgedamde en drooggelegde sluis inspecteren. De sluisbazen hadden diverse gaten gebroken in de vloer en de muren en geconstateerd dat deze "...in't generaal niet alleen seer caduc en slegt geconstitueert sijn, maar ook, dat de metselsteen agter de hartsteen teenemaal los en soodanigh vergaan is, dat [het] geen water kan keeren...". Hun advies luidde dan ook: afbreken en op dezelfde plek een nieuwe, open sluis bouwen.⁹²

Op 19 mei 1722 besprak de vergadering van hoofdingelanden te Petten de hoge kosten verbonden aan vernieuwing van de sluis. Men besloot dat dijkgraaf en hoogheemraden moesten proberen om van Alkmaar, Westzaan en Akersloot weer extra bijdragen bovenop de gewone Hondsbosche omslag los te krijgen. Het dagelijks bestuur kreeg echter nul op het rekest. Daarop werden de hoofdingelanden opnieuw opgeroepen maandagavond 15 juni 1722 op het gemeenschapshuis te Petten te verschijnen om de dag daarop "...over 't vernieuwen van de bewuste afgedamde sluijs tot Zaardam finale [definitieve] resolutie te

helpen neemen...". Op de 16^e werd besloten de sluis te herbouwen volgens dezelfde afmetingen als het octrooi van 17 december 1544. Verder stelden de heren vast dat Alkmaar en Westzaan hun recht op vrijdom van schutgeld zouden verliezen als zij niets betaalden. Het gemeenschapshuis moest verdwijnen en het gewelf plaats maken voor een vaste brug. Tenslotte dienden de nodige materialen zo voordelig mogelijk te worden ingekocht en moest de leiding over het werk in handen komen van betrouwbare personen. Dat waren de sluisbazen. Jan Carsen en Gerrit Metzelaer werden belast met de inkoop en kregen de opdracht zelf cement te maken.⁹³ Eind december 1722 rapporteerde Carsen dat het werk de 24^e van die maand wegens het invallen van de winter was stilgelegd. Hij had alles met stro en planken tegen de vorst laten afdekken en de voor- en de stormdeuren in de sluis gehangen en vastgezet. De brug was inmiddels voltooid. Begin maart 1723 kregen de sluisbazen opdracht om weer aan het werk te gaan. Op 11 april kwam het bestuur de zaak in ogenschouw nemen. Dijkgraaf Jan Adriaan van Egmond van de Nijenburg wees er bij die gelegenheid op dat er nog "...een sluijswagters-huijsje tot lijfbergingh voor de sluiswagter en bewaaringh van de materialen..." moest komen. Tevens vroeg hij als gecommiteerde raad van de Admiraliteit in het Noorderkwartier toestemming om het erfje ten zuidwesten van de sluis "...op den ouden voet te betimmeren met een chartershuijsje van een en 't selve aspect naa de

De nieuwe Hondsbosche Sluis vanaf de Voorzaan gezien. Het zonlicht wordt uit het accijnshuisje weggehouden door lijinden. Detail uit een tekening in kleur door J. de Beijer, 1751.

kant van 't Y, als het voornoemde sluijswagterhuisje". Op 13 december 1723 was alles klaar en werd het verzoek van sluiswachter Cornelis Gijsen om weer te mogen schutten door dijkgraaf en hoogheemraden ingewilligd.⁹⁴

Toen de voltooiing van de sluis in het voorjaar van 1723 naderbij kwam, werd de kwestie van het intrekken van de vrijstelling van schutgeld van Alkmaar c.s. urgent. De stad dreigde in april met een proces indien de gewraakte passage niet uit de resolutie van 16 juni 1722 werd geschrapt. Toen dat niet gebeurde, verkreeg de Alkmaarse magistraat inderdaad van de Hoge Raad een mandement van maintenue waarbij het voorlopig in zijn recht werd bevestigd. De gedeputeerden van de stad in de vergadering van de Staten van Holland bepraatten onderwijl hun collega's van de andere steden in het Noorderkwartier. De hoofdینگelanden van de Hondsbossche zwichtten in

Drukte in de sluis. Opname uit ca. 1900.

januari 1724 voor de Alkmaarse druk. Zij haalden een streep door de betreffende zinsnede in de resolutie van juni 1722. Aan het recht van Westzaan werden hierna weinig woorden meer vuil gemaakt. Dat vinden we weer als vanouds terug in het concept van de voorwaarden waarop men per 1 mei 1724 de sluis wilde verpachten.⁹⁵

Helaas is niet bekend hoeveel de nieuwe sluis precies heeft gekost. Rentmeester Bluzé raamde de kosten in april 1722 op 30.000 gulden buiten het huis van de sluiswachter. In een toevallig bewaard gebleven borderel van de rekening van de Hondsbossche van 1724 staat vermeld dat aan de metselaar van dit gebouwtje een bedrag van 2.100 gulden was betaald. De consumpties bij de aanbesteding van het sluiswachtershuisje beliepen overigens het lieve sommetje van 550 gulden en 2 stuivers.⁹⁶ Het woninkje kwam ten oosten van de sluis aan de kant van de Buitenzaan, pal naast de sluismuur. Het staat er nog steeds. De verdieping van het fraaie en goed geproportioneerde gebouwtje steekt boven de sluis uit en wordt bekroond door een schilddak. Het moet in de loop van mei 1724 door de sluiswachter zijn betrokken.⁹⁷

Pal ten westen van de sluis en ook aan de IJ-kant verrees het nieuwe charterhuisje. Het is in dezelfde stijl gebouwd als de

behuizing van de sluiswachter, maar wel een stuk groter. Ook dit gebouw is nog steeds aanwezig. De historie van het charter- of chercherhuisje gaat terug tot het begin van de 17^e eeuw. In 1624 vroeg Jochem Jansz. Poelenburch, "...commis van Zaenderdam...", om een stukje grond bij de sluis voor het plaatsen van een kantoortje. Dit werd afgewezen.⁹⁸ Wel honoreerde het bestuur van de Hondsbossche in 1656 een verzoek van Johan Vuijts, ontvanger van de convoien en licenten te Alkmaar waar de Zaanstreek in dit respect onder resorteerde. Vuijts wilde aan de zuidkant van de sluis een houten huisje bouwen voor de "...commisen ter reserche..." aldaar. Hij trad op namens de Admiraliteit van het Noorderkwartier, die was belast met de beveiliging van de koopvaardij ter zee. Hiertoe mocht de Admiraliteit bepaalde in- en uitgaande rechten heffen, de zogenaamde convoien en licenten. De Hondsbossche ontving in ruil voor zijn instemming met de bouw van het huisje een jaarlijkse vergoeding van 20 gulden bestaande uit een recognitie van 5 gulden en een huur voor het erfje van 15 gulden.⁹⁹

Na de inlijving van ons land bij het Keizerrijk van Napoleon in 1810 werden in het charterhuisje Franse douaniers gehuisvest. Die waren zeer lastig en precies waardoor volgens de sluiswachter veel oponthoud ontstond. De schippers weken daarom uit naar de sluis te Nauerna waar geen douanepost was. De inkomsten uit de sluis liepen hierdoor sterk terug. Vandaar het verzoek van de Hondsbossche aan de "Directeur des Douanes" om de situatie voor beide sluisen gelijk te trekken door aldaar ook een douanepost te vestigen. Het kwam hier echter niet van.¹⁰⁰ In de 19^e eeuw is het charterhuisje onder meer gebruikt als kantoortje voor de dienst "Invoerrechten en accijnzen". Vandaar de benaming accijnshuisje.

Ter herinnering aan de nieuwbouw van de sluis in 1722-1724 liet het bestuur van de Hondsbossche door Jacob van der Beek uit Alkmaar twee wapenstenen vervaardigen. Op de voorzijde van deze stenen vinden we de wapens van dijkgraaf Jan Adriaan van Egmond vande Nijenburg en van het Hoogheemraadschap van de Hondsbossche. Op de achterzijde staan de wapens van de hoogheemraden Frederik Lakeman, Dirk Houytuyn, Gerrit Schenk, Jacob Egmond, Floris Wil, Gijsbert Ramp en rentmeester-secretaris mr. Abraham Bluzé met in een cartouche het jaartal 1724. Beide stenen werden aan de kant van de Voorzaan op de sluis geplaatst en staan daar nog steeds.¹⁰¹

De sombere jaren tussen 1795 en 1813

Aan het einde van maart 1795 vroegen Wouter Anthonie van der Ramhorst en Jan Willem Roelofs, samen al zeven jaar pachters van de sluisgelden en palingvisserij, om vergoeding van geleden schade. Om de pachtsom te kunnen voldoen hadden ze het afgelopen jaar uit eigen beurs moeten bijpassen. Deze tegenvaller was volgens hen het resultaat van de:

"...omstandigheeden der tijden..., alsmede door geene often minste wij-nige scheepvaart op zee; het niet uijt vaaren der scheepen tot de groote [haring] visscherij; de geduurige pressing [vordering t.b.v. de strijdmacht] van scheepen en vaartuijgen [en] de strenge langdurige vorst in den afgeloopen winter..."

Als symbool van de nieuwe tijd van vrijheid, gelijkheid en broederschap werden overal vrijheidsbomen geplant. Dit is de op 14 juli 1795 ingewijde vrijheidsboom van Zaandijk. Tekening door N. van der Meer Jr.

Ter ondersteuning van hun betoog dienden de compagnons een staat van hun ontvangsten en uitgaven in. Daaruit blijkt dat ze er tussen 22 juni 1794 en 16 april 1795 een bedrag van bijna 1.021 gulden bij ingeschoten waren.¹⁰² Met de zojuist genoemde "...omstandigheden der tijden..." doelden Van der Ramhorst en Roelofs op de aanhoudende oorlogstoestand. In 1793 verklaarde Frankrijk, waar in 1789 een revolutie was uitgebroken, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden de oorlog. Een jaar later stond het Franse leger aan de grote rivieren. Geholpen door de strenge vorst werden die in januari 1795 gemakkelijk overgestoken. De oude Republiek stortte als een kaartenhuis in elkaar. Daarna barstte door het hele land de Bataafse Revolutie los. Het oude regentenbewind werd door een nieuw, democratisch bestuur vervangen gebaseerd op de beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Er vloeiende overigens geen druppel bloed zodat wel van de "fluwelen revolutie" wordt gesproken. Op het terrein van de buitenlandse politiek was de nieuwe Bataafse Republiek helaas niet meer dan een Franse satellietstaat. Dit betekende opnieuw oorlog, nu met Engeland. Scheepvaart, handel, visserij en nijverheid hadden zwaar te lijden. Van der Ramhorst en Roelofs merkten dat aan het afnemende verkeer door de sluis waarvan hun inkomsten afhingen. Desondanks pachtten Van der Ramhorst en Roelofs de sluis in juni 1796 opnieuw voor acht jaar nadat ze tevergeefs hadden geprobeerd een gedeelte van hun risico op het Hoogheemraadschap te schuiven. Wel boden ze maar 2.300 gulden per jaar tegen 2.640 gulden voorheen.¹⁰³ Het bleef de heren echter tegen zitten. Drie jaar later werd Noord-Holland het toneel van een bloedige strijd. Eind augustus 1799 landde een Engels-Russisch leger op de Noord-Hollandse kust bij Groote Keeten. Hoewel dit niet vlak naast de deur was, liet de strijd de sluis en zijn pachters niet onberoerd. Voor de aan- en afvoer van troepen en materialen van en naar het strijdtoneel werd intensief gebruik gemaakt van de Zaan. In zijn boek "Geschiedenis der Zaanlanden" meldt Jacob Honig Jsz. Jr. uit Zaandijk onder andere dat tussen 7 en 9 september 1799 meer dan 100 schepen met krijgsvolk passeerden. Handel en scheepvaart werden tijdens de invasie totaal lam gelegd. Honigs vader verzuchtte in zijn dagboek op 31 december 1799:

"Dit jaar is geen schip ter haringvangst nog ter walvisvaart geweest. De negotie heeft dit jaar ook voor het grootste gedeelte stilgestaan...".¹⁰⁴ Beide sluiswachters hebben dat beslist gemerkt. Daar kwam nog bij dat ze tijdens de invasie al het militaire scheepvaartverkeer gratis moesten doorschutten. Achteraf klaagden ze hun ellende bij het bestuur van het Hoogheemraadschap. In een rekest -dat op 1 mei 1800 in de vergadering van hoofdingelanden aan de orde kwam- gaven ze te kennen:

"...dat ten tijde der invasie der Engelsche en Russische troupen in dit Noord Hollands Gewest, de schutsluys niet alleen bij nacht en dag, maar zij zelve in requisitie wierden gesteld en gedwongen om de veelvuldige transporten van manschappen, amunitie en bagagie te schutten zonder daarvoor betaling te erlangen, en dat zij ter dier zaken een schaafe van ongeveer f 274:11:- hadden bekomen...".¹⁰⁵

Ze waren er van uitgegaan dat de rentmeester dit bedrag wel bij de betaling van de pacht zou verrekenen, maar niets daarvan. Ze kregen nul op het rekest en moesten de schade dus voor eigen rekening nemen.

De ellende was hiermee nog lang niet voorbij. De regering in Den Haag vreesde voor herhaling van de invasie. Op 30 juli 1800 werd opdracht gegeven om de Schermerboezem boordevol water te zetten. Op die manier konden er direct inundaties in het Noord-Hollandse polderland worden uitgevoerd als er opnieuw een vijandelijke strijdmacht voor de kust verscheen. Om te voorkomen dat er water wegliep, moest de Hondsbossche Sluis worden gesloten. Er mocht alleen nog geschut worden vanaf een uur na laagtij tot hoogtij. Timmerbaas Latenstein werd persoonlijk verantwoordelijk gesteld voor de correcte doorvoering van de maatregelen, die pas op 10 oktober werden ingetrokken. Voor Van der Ramhorst en Roelofs betekende dit nieuwe tegenslag. In november 1800 dienden zij een tweede rekest in. Hierin werd weer op de rampzalige economische toestand en de effecten van de invasie gewezen en natuurlijk uitgebreid geklaagd over de maandenlange sluiting van de sluis, juist in het seizoen van de palingvisserij. Ze vroe-

De Dam met rechts de Hondsbossche Sluis en herberg "De Otter" vanaf de Binnenzaan aan het einde van de 18' eeuw. Gravure door A. Radigues naar een tekening door J. de Beijer.

gen om een vergoeding van misgelopen inkomsten ad 1.304 gulden. De hoofdingelanden besloten hierop dat enkele commissarissen de zaak naar billijkheid moesten afhandelen. Uit de rekeningen van het Hoogheemraadschap over 1800 en 1801 blijkt dat men de pachters de helft van hun pacht over 1800 heeft kwijt gescholden.¹⁰⁶

In hun rekest van november 1800 verzochten Van der Ramhorst en Roelofs meteen aan het bestuur om nu eindelijk eens ernst te maken met het besluit van het gewestelijk bestuur van september 1795 tot vervanging van de vaste brug over de sluis door een ophaal- of draaibrug. De scheepvaart week nu massaal naar Nauerna uit. Daar was namelijk al wel een ophaalbrug gemaakt zodat schippers zonder het lastige en tijdrovende strijken van de mast konden passeren. In mei 1802 herhaalden de pachters deze klacht. Zij stelden nu zelfs:

"...den laatsten en onvoorzienzen slag wierd ons toegebracht door het leggen van eene losse ophaalbrug te Nauerna...". De twee pachters illustreerden de ellende met cijfers. Alleen al tussen 1 en 17 augustus 1802 schutten te Nauerna 21 zeeschepen die daarvoor altijd de Grote Sluis waren gepasseerd. De schade aan misgelopen schutgeld bedroeg zes gulden en zes stuivers.¹⁰⁷ Het ging bij de verandering van de vaste brug inderdaad om een al jaren slepende kwestie. Reeds op 5 maart 1795 hadden de Provisionele Representanten van het Volk van Holland een voorstel overgenomen van de gedeputeerden uit Oost- en Westzaan onder leiding van Adriaan Rogge.¹⁰⁸ Dit behelste afbraak van de vaste brug over de Hondsbossche Sluis zodat schepen in het vervolg met de tuigage omhoog konden schutten. Rogge cum suis wezen erop dat driekwart van het scheepvaartverkeer in en uit Holland boven het IJ gebruik maakte van de Grote Sluis. Het gedwongen strijken van de mast gaf telkens oponthoud, terwijl schepen met een vaste mast niet verder konden dan de Voorzaan en hun lading in kleinere schuiten moesten overslaan. De Provisionele Representanten bepaalden hierop in september 1795 dat de vaste brug moest worden vervangen door een ophaalbrug. Het bestuur van de Hondsbossche was niet tegen, maar wel van oordeel dat deze verandering in het algemeen belang was en dus moest worden betaald uit de algemene middelen en niet uit die van de Hondsbossche.¹⁰⁹

Daarna bleef het bijna twee jaar stil totdat een teleurgestelde Rogge zijn voorstel op 17 juli 1797 opnieuw indiende. Het Provinciaal Bestuur, dat inmiddels de Provisionele Representanten was opgevolgd, nam nu kennis van het standpunt van het Hoogheemraadschap. Het had hiervoor wel enig begrip, maar was ook van oordeel dat het, eer een en ander uit de algemene middelen werd gefinancierd, "...nog wel eens bedaardeleyk zoude behooren te worden onderzocht, of het nut, het welk het algemeen van deze verandering te wagten heeft, wel zouden opwegen tegen de inconveniënten, welke daaruit zouden kunnen komen te resulteren, en tegens de kosten...".¹¹⁰

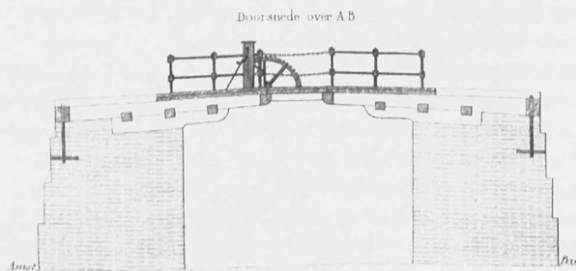
Het Provinciaal Bestuur liet een rapport opstellen dat op 4 oktober 1797 voor advies werd voorgelegd aan een commissie van drie leden waaronder Adriaan Rogge. Die commissie had maar twee dagen nodig. De ophaalbrug moest er komen. De kosten werden geschat op hooguit 5.000 gulden en die konden hoogstwaarschijnlijk door een verhoging van de brug- en schutgeld binnen 15 jaar weer terug worden verdiend. Dankzij de ophaalbrug zou verder vanuit de Zuiderzee bij Oude Sluis via Alkmaar en de Zaan een veilige binnenvaartrou-

te naar het IJ ontstaan. Daar kon met name Den Helder van profiteren. De materialen voor de Marine -geschut, munitie, masten en balken et cetera- moesten nu tegen hoge kosten met lichters worden aangevoerd. Straks konden ze "...veilig, gemaklyk, spoedig en onkostelyk aan en door de gemelde Oude Sluis gevoerd worden, en in één of twee getyden, of langs de buiten gorssen van het Koegras en de kwelder; of door het [Oude] Veer, na het Nieuwe Diep desnoods...worden gevoerd". Rogge cum suis meenden dan ook dat de provincie de kosten moest dragen.¹¹¹

Het Provinciaal Bestuur was het hier allemaal wel mee eens, maar wilde toch niet de bouw van de brug voor zijn rekening nemen. Op 12 december 1797 decreeteerde het dat de ophaalbrug op 4 maart 1798 gereed moest zijn. Het Hoogheemraadschap moest dit werk uitvoeren en zou een lening krijgen van 5.000 gulden tegen vier procent rente per jaar, af te lossen in vijf jaar. Rente en aflossing moesten komen uit een verhoging van de brug- en schutgeld. Het bestuur van de Hondsbossche ging onder protest akkoord. Enige inwoners van Oost- en Westzaan, Koog Zaandijk en Wormerveer, die hun brood verdienden met de overslag van goederen van Voor- naar Achterzaan, verzochten tenslotte nog tevergeefs aan de Constituerende Vergadering van de Bataafse Republiek om het decreet van 12 december in te trekken omdat het voor hen zeer nadelig was.¹¹²

Het was hiermee nog niet gedaan. Uit de verzoekschriften van Van der Ramhorst en Roelofs uit 1800 en 1802 weten we al dat er geen actie werd ondernomen. Hun rekestom om ernst te maken met het decreet hadden ook geen enkel effect. Toch hield het Hoogheemraadschap wel rekening met de eventuele bouw van de brug bij de nieuwe verpachting van de sluis op 22 juni 1803. De rentmeester verwachtte dat verpachting mét ophaalbrug meer zou opleveren. Daarom werd in de voorwaarden vastgelegd dat de pacht meteen zou aflopen zodra de ophaalbrug was gerealiseerd.¹¹³

Het bestuur van de Hondsbossche had, gelet op "...de moeilijke onaangenaamheid waar meede de invordering van de pagt penningen jaarlijks gepaard gaat...", intussen al besloten niet meer in zee te gaan met Van der Ramhorst en Roelofs. De heren legden zich daar bij neer, maar tekenden protest aan toen het bestuur besloot de verpachting te laten ingaan op 1 mei 1804, terwijl hun contract pas afliep op 21 juni. Om de inkomsten van de twee beste maanden niet te hoeven missen, verzochten ze het bestuur de nieuwe termijn pas te laten ingaan op 22 juni. Het verzoek werd niet gehonoreerd, maar wel hoefden ze van het laatste jaar slechts tien maanden te betalen. Dat vonden de pachters ontoereikend, dus dienden ze nog maar eens

Tekening van de in 1848 over de sluis aangebrachte beweegbare brug. Deze bestond uit een anderhalve meter brede klep waardoor precies de masten van de passerende schepen pasten.

een rekest in. Daarin stelden ze al in het najaar van 1800 te hebben verzocht om ontslag van de twee laatste pachtjaren omdat ze vanwege de "...voor ons Vaderland en ingeseetene rampzalige tijden..." niet aan hun verplichtingen konden voldoen. Nu dat verzoek zo lang was blijven liggen, vroegen ze het besluit zo te wijzigen dat ze niet alleen korting kregen voor het laatste, maar ook voor het voorlaatste jaar. Daar gingen de hoofdingelanden mee akkoord. De sluis werd tenslotte per 1 mei 1804 voor acht jaar verpacht aan Jan Meijlink uit Kortenhoeve.¹⁴

In november 1812 verscheen Meijlink in de vergadering van dijkgraaf en hoogheemraden om te vertellen dat de inkomsten van de sluis sterk waren afgenomen. Hier kon wat aan gedaan worden door het plaatsen van een ophaalbrug zodat de schippers evenals te Nauerna zonder de mast te hoeven strijken geschut konden worden. In januari 1813 besliste het bestuur dat het tijdstip voor die verandering ongunstig was -men stond vlak voor de nieuwe verpachting en de Hondsbosche raakte toen net zijn visrecht kwijt- en alles werd bij het oude gelaten. Dat gebeurde ook in 1830 nadat het college van B en W van Zaandam om een ophaalbrug had verzocht.¹⁵

In 1847 werd de kwestie weer op de agenda geplaatst. Op 27 april verzocht de hoofdingeland van Waterland het bestuur te overwegen de brug over de sluis dat jaar nog te verlagen en meteen geschikt te maken voor de passage van schepen met staande mast. Dijkgraaf Kluppel kwam met een toezegging, maar voegde daar wel aan toe dat die verandering vooral in het belang was van Zaandam en de buurgemeenten en dus helemaal, of voor een deel door hen moest worden betaald. Zaandam, Koog aan de Zaan, Zaandijk en Wormerveer werden benaderd en op 28 augustus 1847 rapporteerde Kluppel dat die dorpen tweederde van de kosten zouden dragen, mits het bedrag niet hoger werd dan 1.250 gulden. De Hondsbosche zou de brug in onderhoud nemen. Het plan voor een verlaagde brug met twee kleppen werd op de begroting van 1848 gezet. Bovendien stelde men voor het schutten met staande mast een apart tarief in. Op 1 oktober 1848 kon de brug -na meer dan 50 jaar geharrewar- in gebruik worden genomen.¹⁶ Vijftien jaar later, in 1863, maakte opzichter Jimmink een plan om de brug te vervangen door een ijzeren basculebrug. Deze brug zou -inclusief enig herstel aan de sluismuren- 6.000 gulden gaan kosten. Het gemeentebestuur van Zaandam was zeer over het plan te spreken, maar de Hondsbosche besloot met het oog op de hoge kosten de oude brug nog maar een keer te repareren. Nadat het gemeentebestuur eind 1864 weer eens had gewezen op de slechte staat van de brug, besloot het Hoogheemraadschap op 9 maart 1865 eindelijk tot vervanging over te gaan.¹⁷

Duikers en stoomschepen

In 1824 stelde het bestuur van de Hondsbosche vast dat de sluis -welke al langer dan een eeuw niet was droog geweest- grondig moest worden hersteld en aangepast. Enkele hoofdingelanden waren zelfs van oordeel "...dat de veiligheid van Noordholland, en de verzekering der goede uitwatering van den Schermer boezem, in een eminent gevaar zou worden gebracht, zoo wij langer uitstelden om, door het droogmaken van de Sluis, het kwaad nauwkeurig te onderzoeken". Nader onderzoek wees echter uit dat het nogal meeviel.¹⁸ Het kostbare en grote werk werd daarna

voortdurend uitgesteld. Pas 20 jaar later kregen dijkgraaf Kluppel en drie hoofdingelanden volmacht de sluis grondig te inspecteren, hetzij door hem droog te leggen, hetzij op een andere manier. De inspectie vond plaats op 19 september 1844 en ging inderdaad anders, namelijk met behulp van duikers. Kluppel had gehoord dat de brug over de Scheepmakershaven te Rotterdam was verbreed zonder eerst te zijn afgedamd. Hierbij was van duikers gebruik gemaakt. B en W van Rotterdam stelden Kluppel duikers en duikapparatuur beschikbaar en de diensten van stadsarchitect W.N. Rose die de operatie

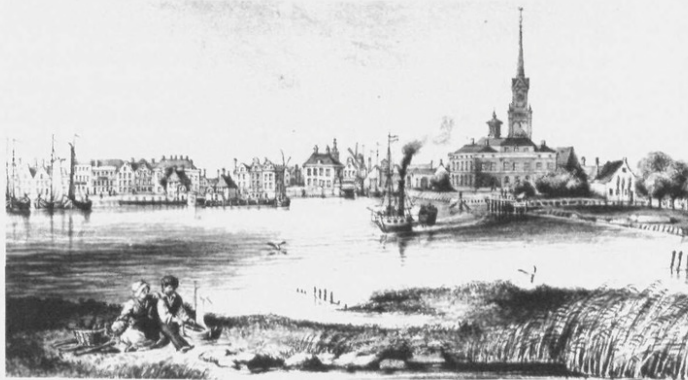
**** SCHUTSLUIS TE ZAANDAM.**
 Door de GROOTE SCHUTSLUIS TE ZAANDAM, zullen op Donderdag den 19den dezer maand, en mogelijk ook den volgenden dag, GEENE Schuttingen kunnen plaats hebben.
 ALKMAAR, Namens Dijkgraaf en Hoog Heemraden van de Hondsboschen en Duinen tot Petten, DE DIEU FONTEIN VERSCHUIR VAN HEILO 1844.

Advertentie in de Alkmaarsche Courant van 16 september 1844 waarin gewaarschuwd wordt voor de sluiting van de sluis in verband met het door duikers uit te voeren onderzoek.

wilde leiden. Kluppel rapporteerde naderhand dat al vóór zonsopgang was begonnen met:

"...het uitligten der sluisdeur waar de pot [scharnierpunt] gebrekkig was, en tegen 7. ure was men gereed om het onderzoek met duikers, voorzien van hermetisch gesloten helmen en verder daartoe behoorend gewaad, onder den toevloed van eene groote menigte nieuwsgierigen, aan te vangen en de sluis onder water te onderzoeken..."

Ingenieur van Waterstaat Van Gendt meldde nog dat de vier duikers "...door betasting met de handen zijn te werk gegaan van 7. ure 's morgens tot omstreeks 2¹² ure 's middags, toen deze opneming was afgelopen". In totaal gingen de duikers 12 keer onder water. De uitslag van het onderzoek viel mee. Rose werd gevraagd of de vereiste reparaties ook niet door de duikers verricht konden worden. Hij achtte echter vooral de reparatie van de pot niet haalbaar "...daar men wel in aanmerking moet nemen dat de duikers bijna niet onder water kunnen zien en zeer beperkt zijn in hunne bewegingen". Men kwam dus toch niet onder drooglegging van de sluis uit. Dit werk werd uitgevoerd tussen 21 juni en 15 augustus.

Afvaart van de radarstoomboot "Mercurius" met de Hondsbosche Sluis op de achtergrond. De Mercurius was de eerste stoomboot ingezet in de veerdienst tussen Zaandam en Amsterdam. De eerste afvaart vond plaats op 18 juli 1826. Tekening in bruin door J.W. Cooke.

tus 1845 onder leiding van Jan Leguit. De kosten bedroegen welgeteld 7.572 gulden en 34^{1/2} cent.¹¹⁹

PLUTO IN DE SLUIS¹²⁰

Op 21 juni 1845 werd de sluis droog gelegd en op 15 augustus van dat jaar onder grote publieke belangstelling weer geopend. Aannemer Leguit, die de leiding over het werk was toevertrouwd, kreeg veel lof toegezwaard. Na inspectie van de sluis werd in de westelijke muur een gedenksteen aangebracht met de volgende tekst:

Onder het dijkgraafschap

Van Mr. J.A. Kluppel

Den 21. Junij 1845. in vier dagen

Met schotten gesloten en droog gemaakt

Door den bouwmeester JAN LEGUIT te ZAANDAM

En voorts na het aanbrengen der ebdeuren enz

Den 15. augustus 1845. ter doorvaart in vier uren tijds geopend

Sedert 1724. was deze sluis niet droog geweest.

De gedenksteen zit er nog altijd. Kort daarop schonk Leguit het Hoogheemraadschap van de Hondsbossche drie zilveren penningen met een door zijn zoon ontworpen en te Amsterdam uitgevoerde gravure. De ene zijde toonde de afgedamde sluis met het onderschrift "drooggemaakt in 4 dagen 1845" en de andere zijde het wapen van de Hondsbossche met rondom de tekst "Pluto door Neptunus verborgen, is door de kunst hervonden". Hiermee werd bedoeld op de onder water (Neptunus, de zeegod) op de sluisbodem liggende schatten (Pluto, god van de rijkdom) welke door techniek (kunst) waren terug gevonden. Men koesterde namelijk nogal hooggespannen verwachtingen over het vele muntgeld en andere kostbaarheden die in de loop der jaren per ongeluk bij het schutten in het water waren geraakt. Dit viel echter bitter tegen en Leguit mocht alles houden omdat zich onder het gevondene niets van waarde bevond. Hij kreeg verder van het Hoogheemraadschap een zilveren tabakspot en een komfoor, allebei op een zwarte voet. De kosten van deze geschenken bedroegen 127 gulden en 90 cent.

In juli 1865 werd het Hoogheemraadschap voor het eerst geconfronteerd met de eisen van de stoomscheepvaart. C. Bosman uit Alkmaar wilde een stoomdienst openen tussen Alkmaar en Amsterdam, de bekende Alkmaar Packet. Hij verzocht om het recht van "...dadelijke schutting...". Een jaar later kwam een soortgelijk verzoek binnen van C. en J. Avis uit Westzaan, die een stoomdienst tussen Wormerveer en Amsterdam waren begonnen.¹²¹ Bosman en de gebroeders Avis vroegen naderhand ook nog om een steiger aan beide zijden van de sluis en verbreding van de buitensteiger zodat hun schepen daar konden afmeren. Dat laatste werd in eerste instantie afgewezen omdat die steiger geen laad- en losplaats was, maar diende als wijkplaats voor schepen die hun schutbeurt afwachten en voor het opvangen van schepen die de sluis bij storm en aanlandige wind dreigden te rammen. Men kwam hier echter op terug omdat het gewoon niet tegen te houden was dat passagiers op- en afstapten. In de huidige situatie was dat niet van risico en gevaar ontbloot. De rederijen hadden ook succes met hun verzoek om voorschutting. De stoomschepen van Bosman en Avis waren in feite moderne versies van de oude veerschuiven. Die hadden al sinds mensenheugenis voorschutting. Waarom zou dat ook niet gelden voor hun moderne opvolgers? In mei 1867 werd dan ook in de keur vastgelegd dat stoomschepen die passagiers vervoerden voorschutting genoten.¹²²

Een zojuist door de Hondsbossche Sluis geschut stoomschip van de "Alkmaar Packet" vaart de Binnenzaan op. Opname uit circa 1900.

De regels dat de eigenaar het recht van voorschutting maar eenmaal per dag mocht genieten en altijd persoonlijk aan boord moest zijn, bleken natuurlijk ook niet langer te handhaven. De sluiswachter moest zich daarom bij het bedienen van de sluis behelpen met een voorlopig reglement. Het bestuur verwachtte verder dat de inkomsten uit de sluis door het schutten van stoomschepen flink zouden groeien en vond de pachtsom aan de lage kant. Toen pachter Maarten Swart vroeg zijn contract met ingang van 1 mei 1870 onderhands met vijf jaar te verlengen, werd dat dan ook geweigerd. Omdat de lijst met nieuwe tarieven niet op tijd gereed kwam, kreeg Swart echter alsnog verlenging op de oude voet voor de termijn van één jaar. In 1871 gingen de hoofdingelanden akkoord met het voorstel om het ontwerp-tarief voor de schutgelden voorlopig maar te laten rusten omdat "...de werken, gevorderd voor de doorgraving van Holland op zijn Smalst, van belangrijken invloed..." op de sluis zouden kunnen zijn. Hiermee doelden zij op de aan-

leg van het Noordzeekanaal waarmee in 1865 een begin was gemaakt.¹²³

Op den duur pasten de steeds groter gebouwde stoomschepen niet meer in de schutkolk. De sluis werd gewoon te klein. In 1880 vroeg sluiswachter Jan Dil om te mogen schutten met de ebdeuren. Dat hield in dat hij aan de Voorzaan de buitenvloeddeuren sloot en aan de Achterzaan de binnen-ebdeuren. Dat leverde een iets langere schutkolk op. Het bestuur ging akkoord, mits het verschil tussen het zomerpeil van de Schermerboezem en het peil van het in 1876 geopende Noordzeekanaal niet meer verschilde dan acht centimeter. Op deze manier wilde men schade aan de ebdeuren voorkomen, die bij hoger buiten- dan binnenwater de druk van de verkeerde kant kregen. Ze moesten aan de bovenkant worden vastgezet en misten aan de onderkant alle steun omdat ze niet tegen de drempel werden aangedrukt. Schutten met alle deuren open was alleen toegestaan als het peil binnen en buiten precies gelijk was. Anders moesten de schepen in de sluis tegen de stroom optornen. Bij het naderhand weer sluiten van de deuren was er bovendien grote kans op schade. Aan de ene kant moesten ze tegen de stroom in worden dicht gewonden, terwijl die aan de ander kant met geweld tegen de drempel werden aangeslagen. Schepen die echt te groot waren voor de sluis moesten dus het geschikte moment afwachten waarop alle deuren even open konden. Dat leverde oponthoud op, maar hetzelfde gold voor de alternatieve route langs Knollendam, de in 1850 geopende Markervaart en het Noordhollands Kanaal. Deze omweg kostte een halve dag extra.¹²⁴

Uitwaterende Sluizen en de Wilhelminasluis

In de loop van het tweede kwart van de 19^e eeuw werd de sluis een blok aan het been van de Hondsbossche. De pachtinkomsten haalden na het aflopen van de Bataafs-Franse tijd bij lange na niet meer het oude niveau (zie bijlage 2) terwijl tegelijkertijd de kosten van het onderhoud stegen. De sluiswachter klaagde steen en been en gaf in 1833 te kennen dat hij de

Drukte op de Zaan bij Crok en Laan te Wormerveer. Crok en Laan is een goed voorbeeld van de in de tweede helft van de 19e eeuw snel expanderende Zaanse voedingsmiddelenindustrie. Dit bedrijf begon in 1843 met één oliemolen, "De Engel", welke in 1872 door een stoomolieslagerij werd vervangen. Deze reclameprent toont het omvangrijke fabriekscomplex in 1909.

pacht niet meer kon opbrengen. Dat kwam volgens hem door de slechte toestand van de scheepvaart en de totaal in verval geraakte palingvisserij. Dit laatste zou het gevolg zijn van het graven van het Noordhollands Kanaal. Deze in 1824 geopende directe verbinding tussen Amsterdam en Den Helder had ook een negatieve invloed op het aantal passages door de sluis.¹²⁵ In mei 1867 liet het gemeentebestuur van Zaandam weten graag een voetgangersbrug over de sluis te willen om het verkeer van personen tijdens het schutten door te kunnen laten gaan. Het bestuur van de Hondsbossche reageerde hierop door onderhandelingen over de overname van de sluis voor te stellen. Het gemeentebestuur liet echter weten daar geen geld voor te hebben. In mei 1871 werd de sluis vervolgens voor 30.000 gulden aangeboden aan Uitwaterende Sluizen. Dat was echter lang niet meer zo happig als vroeger en gaf aan de sluis wel van enig belang te achten, maar het tijdstip voor onderhandelingen ongeschikt. De sluis kon op dat moment best 30.000 gulden waard zijn, maar het was maar de vraag of dat na de voltooiing van het Noordzeekanaal zo zou blijven. Bovendien was Uitwaterende Sluizen bezig met een onderzoek naar bemaling van de Schermerboezem met een stoomgemaal. Dat kon ook handen vol geld gaan kosten. De koop ging dus niet door.¹²⁶

De Hondsbossche gaf op zijn beurt geen gehoor aan de verzoeken van de Kamer van Koophandel uit oktober 1880 en de gemeente Zaandam uit 1883 om de sluis voor niets over te dragen aan Zaandam, Koog aan de Zaan, Zaandijk en Wormerveer. Daar wenste men een grotere sluis.

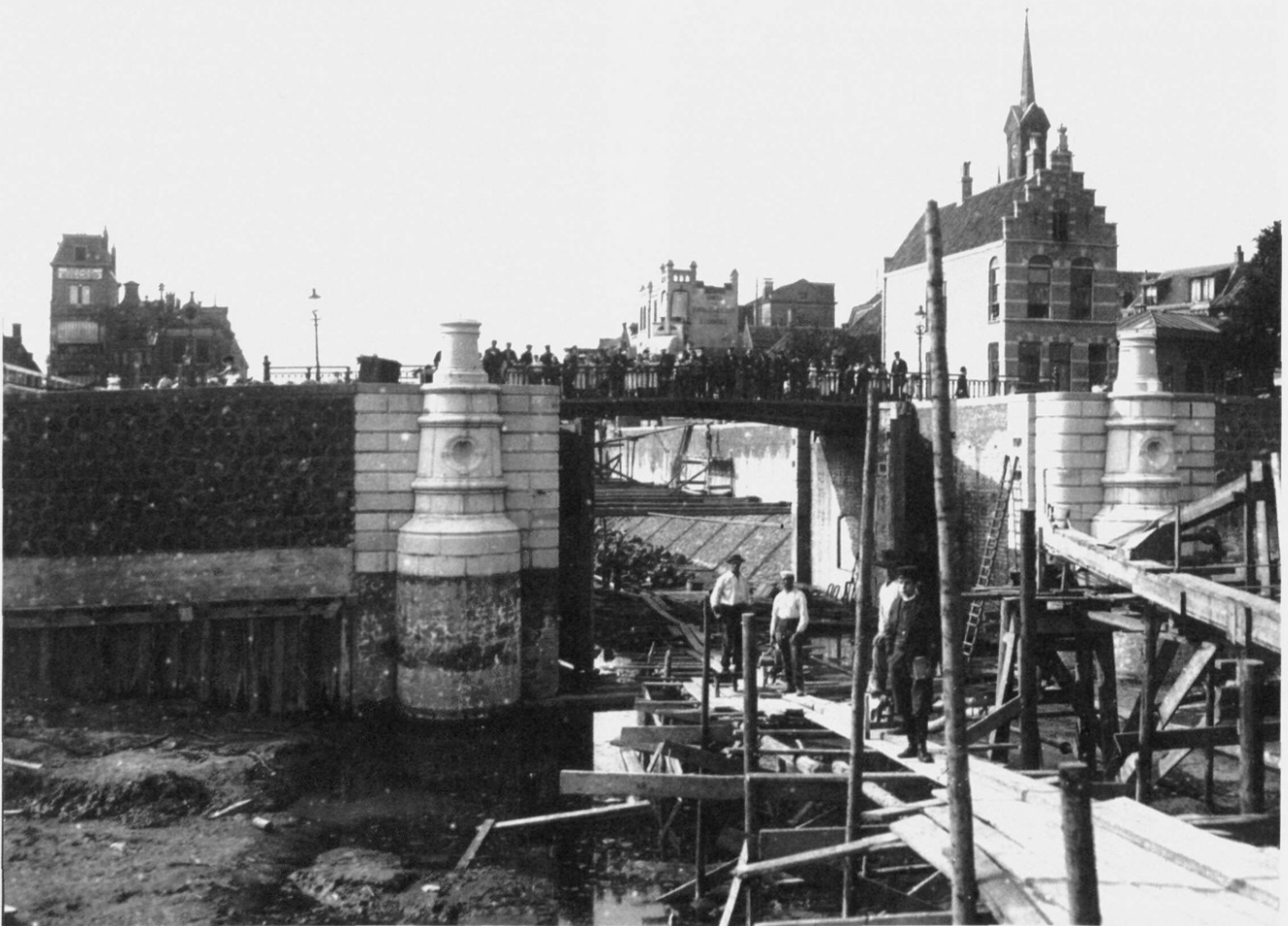
Het bestuur van de Hondsbossche wachtte liever op Uitwaterende Sluizen. Dat zou op korte termijn van de provincie de bevoegdheid krijgen om alle uitwateringssluizen in Noord-Holland die het nog niet in eigendom had over te nemen. Dijkgraaf en hoogheemraden kwamen in actie toen dat rond was. Op 14 november 1883 werd de sluis met opstellen en "...met al hare lusten en lasten en alzoo met de verpligting tot naleving van alle bestaande contracten van erfpacht van grond, pacht der sluis en visscherij, onderhoud der sluis als anderszins..." voor 44.450 gulden ter overname aangeboden. Die som kwam vrijwel overeen met de totale bruto pachtopbrengst over de periode 1850 tot 1870 ad 44.125 gulden. Daar stond een kostenpost tegenover van 29.051 gulden. De netto opbrengst over die jaren bedroeg dus slechts 16.181 gulden of gemiddeld 809 gulden per jaar. In de overnameprijs was een bedrag van 450 gulden begrepen voor de restauratie van beide wapenstenen, die volgens afspraak voor rekening zou komen van Uitwaterende Sluizen. De verkoopakte werd getekend op 15 december 1884. De officiële overdracht vond plaats op 1 januari 1885.¹²⁷

Intussen was de behoefte aan een grotere sluis alleen maar toegenomen als gevolg van de vanaf circa 1860 snel groeiende industriële bedrijvigheid langs de Zaan. De drukte in de haven nam ook zeer sterk toe. Met het oog op de ontwikkeling van de Zaanstreek wees de Kamer van Koophandel in de gemeente Zaandam al in 1853 op de noodzaak van uitdieping van Voor- en Achterzaan en de bouw van een nieuwe schutsluis. Die moest een wijdte krijgen van 9,5 m., een diepte van 3,25 m. onder A.P. en een schutkolk met een lengte van 35,0 m. Dit plan is nimmer gerealiseerd, wat achteraf niet werd betreurd omdat een dergelijke sluis al spoedig veel te klein zou zijn geweest. In 1875 werd de zaak weer opgepakt en stelde de Kamer van Koophandel -die steeds het initiatief nam- een

commissie in die de toestand van de Zaan moest onderzoeken. In oktober 1880 werd het plan opgevat om de Grote Sluis te vergroten. Tegenstanders vonden dat volstrekt zinloos als niet meteen een goede verbinding tot stand kwam tussen Voorzaan en Noordzeekanaal. Hier moest men tot 1883 op wachten.¹²⁸

Twee jaar later, in 1885, werd duidelijk dat Uitwaterende Sluizen de sluis niet aan Zaandam wilde doorverkopen. Het had geen boodschap aan de belangen van handel en nijverheid, maar droeg uitsluitend de zorg voor peil en kwaliteit van het binnenwater. Als de sluis werd verbouwd, moest het in- en uitlaten van water tijdelijk op een minder gunstige plek gebeuren en dat was schadelijk voor de Schermerboezem. Bovendien stond het Hoogheemraadschap op handhaving van zijn visrechten. Alleen hierdoor is de Hondsbossche Steenen schutsluis na al die eeuwen nog steeds in vrijwel originele staat op dezelfde plek in de Hogedam behouden gebleven. Nieuwe sluisplannen kwamen en gingen. Die van 1887 en 1892 haalden het niet, met name omdat de capaciteit te beperkt werd geacht. Het Ministerie van Waterstaat, Handel

en Nijverheid wilde de plannen alleen fiatteren en mede financieren als de sluis dezelfde maten kreeg als die in het Merwedekanaal, wat neerkwam op een breedte van 12,0 m., een diepte onder A.P. van 3,70 m. en een schutkolk die 120,0 m. lang was. In 1894 had ir. J.G. van Niftrik een plan voor een sluis die aan de gestelde afmetingen beantwoordde klaar.¹²⁹ Met het rond krijgen van de financiering gingen hierna nog ettelijke jaren heen. Een ander punt was dat er voor de nieuwe sluis, naast de Hondsbossche, Kleine en Duikersluis eigenlijk geen plaats in de Hogedam was. Hier werd in 1897 een oplossing voor gevonden. Toen gaf Uitwaterende Sluizen te kennen geen bezwaar tegen de sloop van de Duikersluis en de Kleine Sluis te hebben. In oktober 1900 kon eindelijk met de werkzaamheden worden begonnen. Hierbij was overigens ook de ingenieur van Uitwaterende Sluizen, August Rups, nauw betrokken. Waarnemend burgemeester P. Latenstein van Zaandam legde op 31 juli 1902 de eerste steen. De nieuwe sluis kreeg de naam Wilhelminasluis. Hij werd op 24 oktober 1903 feestelijk ingewijd en in februari 1904 officieel in gebruik genomen.¹³⁰

De bouwwerkzaamheden aan de nieuwe Wilhelminasluis in de Voorzaan, 1902.

Zaandam vanuit het zuiden met in het midden de "kleine" Hondsbossche Sluis en de Wilhelminasluis. Opname uit 1929.

Slotbeschouwing

Na de openstelling van de Wilhelminasluis nam het belang van de Hondsbossche Sluis -die voortaan Kleine of Oude Sluis werd genoemd- voor het scheepvaartverkeer sterk af. Er werden weliswaar nog steeds duizenden schuiten per jaar geschut, maar die waren qua tonnage gemiddeld veel kleiner dan de vaartuigen die de Wilhelminasluis passeerden. In 1953 voeren bijvoorbeeld 21.000 schepen door de Oude Sluis, terwijl in hetzelfde jaar 45.000 schepen werden geschut in de Wilhelminasluis. Op het eerste gezicht was de Oude Sluis dus nog altijd belangrijk, maar gemiddeld mat elk geschut schip slechts 29 ton tegen 102 ton in de Wilhelminasluis. De Oude Sluis nam in 1953 dus maar 13 procent van het totale door de Hogedam geschutte tonnage voor zijn rekening.¹³¹ De openstelling van de Wilhelminasluis is dan ook een geschikt moment om dit overzicht van de geschiedenis van de Grote of Hondsbossche Sluis af te ronden. We hebben gezien dat de sluis werd gebouwd met het oog op de aanvoer van materialen naar de Zeewering bij Petten en de afwatering van de Schermerboezem. Hij groeide echter meteen uit tot de voornaamste waterpoort van geheel Holland benoorden het IJ en behield deze positie in ieder geval tot de opening van het Noordhollands Kanaal in 1824. In de loop van de 19^e eeuw werd de sluis echter steeds meer tot een flessenhals die de verdere ontwikkeling van de Zaanse handel en nijverheid in de weg stond. De Wilhelminasluis loste dit probleem op. Na de Tweede Wereldoorlog groeide in brede kring het besef dat de Hondsbossche Sluis een belangrijk waterbouwkundig

monument was dat zorgvuldig beheerd en behouden diende te worden. In 1956 liet Uitwaterende Sluizen ook de eigen wapenstenen op de Hondsbossche Sluis plaatsen, aan de kant van de Binnenzaan. Deze uit 1783 daterende stenen stonden oorspronkelijk op de Duikersluis. Na de afbraak van deze sluis werden ze eerst op de Wilhelminasluis geplaatst, maar ze konden daar in verband met een nieuwe oeververbinding -de in 1957 geopende Beatrixbrug- niet blijven staan. Het accijnshuisje en de sluiswachterswoning vroegen ook om aandacht. Het eerstgenoemde gebouwtje was in 1935 door het Bestuur der Domeinen voor 400 gulden aan Uitwaterende Sluizen verkocht. Beide huisjes waren in de loop der jaren ernstig verzaakt. De bouw van het Zaangemaal tussen de Wilhelminasluis en Hondsbossche Sluis in de jaren zestig van de vorige eeuw verergerde dat probleem nog eens. Om de huisjes van de ondergang te redden, werden ze in 1964 voorzichtig gesloopt. De vrijgekomen materialen werden opgeslagen bij gemeentewerken en in 1970 gebruikt om beide huisjes in de originele staat en op dezelfde plek te herbouwen.¹³²

De wapenstenen kregen in de jaren zeventig een grote opknapbeurt. De Rijksdienst voor Monumentenzorg, de provincie Noord-Holland en de gemeente Zaanstad verleenden subsidies voor dit project. De gerestaureerde stenen keerden in april 1980 op hun vertrouwde plaats terug. In 1997 droeg Uitwaterende Sluizen tenslotte het accijnshuisje en de sluiswachterswoning -die beide geen enkel dienstbelang meer hadden- over aan de Vereniging Hendrick de Keyser.¹³³

Smuigers uit Zaandijk en een onbevoegde notaris¹³⁴

Domeinen deed het accijnshuisje in 1935 niet zo maar aan Uitwaterende Sluizen over. Het betreffende contract bepaalde nadrukkelijk dat het gebouwtje niet mocht worden gesloopt of ingrijpend gewijzigd zonder voorafgaande permissie van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Bovendien moest bij herstelwerkzaamheden advies van Monumentenzorg worden ingewonnen. Het Hoogheemraadschap heeft zich steeds aan deze bepalingen gehouden. Omdat er tijdens de bouw van het Zaangemaal gevaar voor instorting dreigde, werden de ernstig verzakte huisjes in 1964 door Hillen en Roosen N.V. gesloopt. Het betreffende bestek bepaalde nadrukkelijk dat de sloop met grote zorg diende te geschieden met het oog op hergebruik van de vrijgekomen materialen bij de restauratie. De steentjes moesten stuk voor stuk worden gebikt en al het houtwerk genummerd. De architectenbureaus C.W. Schaling uit Amsterdam en C. de Jong uit De Rijp kregen opdracht een restauratieplan op te maken. De wederopbouw werd tenslotte in september 1969 gegund aan H.J. Brand uit Zuidoostbeemster. Naar aanleiding van een berichtje in de krant, bood de gemeente Zaandijk twee smuigers aan voor

plaatsing in de huisjes. Het Hoogheemraadschap ging inderdaad op deze aanbieding in. De ene smuiger lag opgeslagen op de zolder van het gemeentehuis en de ander kwam uit het te slopen pand Hazepad 11. Op maandag 21 december 1970 vond de oplevering van de twee huisjes plaats. Alle betrokkenen kwamen bijeen in de raadszaal van de gemeente Zaandam en liepen van daar naar de sluis. De sluiswachterswoning werd geopend door burgemeester R. Laan Jr. van Zaandam door met de sleutel de voordeur te openen. Daarna verrichte dijkgraaf J. Posch dezelfde handeling bij het accijnshuisje. De overdracht van de twee huisjes aan de Vereniging Hendrick de Keyser geschiedde op 27 oktober 1997. Notaris mr. P. Gerver van Nauta Dutilh notariaat te Amsterdam werd bereid gevonden "op lokatie", op de Dam in het Zaangemaal, de akte symbolisch te passeren. Dit kon niet anders omdat hij in Zaandam onbevoegd was. Daarna vond voor de gebouwtjes zelf een symbolische overdracht door dijkgraaf J. van der Vlist aan de twee bewoners plaats door overhandiging van een ets van de sluis van de hand van Co Graas. De middag werd afgesloten met een borrel in het Zaangemaal. De volgende dag werden de punten op de "i" gezet door de officiële tekening van de akte bij Nauta Dutilh in Amsterdam.

De sluis tijdens de sloopwerkzaamheden voorafgaande aan de bouw van het Zaangemaal, begin jaren zestig. Op de voorgrond de gedenksteden van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen afkomstig van de oude Duikersluis. Het wachthuisje rechts verdween naderhand ook.

De in oude glorie herstelde Hondsbossche Sluis. In de sluisolk bungelt aan een touw een waker (zie hiervoor bij "Sluiswachters en -pachters en hun dagelijks werk").

Noten

1. Zie voor de beschikbare statistieken D.J. de Haan, 'De Wilhelminasluis en haar betekenis voor de Zaanse welvaart', in: *50 jaar Wilhelminasluis* (Zaandam 1954); *Verslag van de toestand der gemeente Zaandam 1894*, pp. 132-133; Gemeentearchief Zaanstad, secretarie-archief Zaandam dossier 3457, opgave havenverkeer 1905.
2. Regionaal Archief Alkmaar (RAA), archief Hoogheemraadschap van de Hondsbossche en Duinen tot Petten (AHH) inv.nr. 821. Dils opgaven waren bedoeld voor de Provinciale jaarverslagen. Daarin werden de verstrekte gegevens echter om onduidelijke redenen niet opgenomen.
3. Ter vergelijking: in 1880-1884 werden door de Willemsluizen aan het begin van het Noordhollands Kanaal bij Amsterdam gemiddeld jaarlijks 32 zeeschepen, 13.952 binnenvaartschepen en 99 houtvloten geschut (*Verslagen van den toestand der provincie Noord-Holland 1880-1884*).
4. D. Aten, 'Als het gewelt komt...'. *Politiek en economie in Holland benoorden het IJ* (Hilversum 1995) p. 137.
5. J.A. Brouwer, 'Iets over de bouw der Hondsbossche Sluis te Zaandam en de daarbij verkregen vrijdom van schutgeld', *De Zaende* 4 (1949) pp. 225-248.
6. Rijksarchief in Noord-Holland (RANH), Collectie Losse Aanwinsten (CLA) inv.nr. 1444, 'Recueil van verscheide saken specterende den Hondsbossche' (Recueil...), p. 342.
7. RAA, AHH inv.nr. 38, p. 276; J.A. Kluppel, ed., *Verzameling van stukken betrekkelijk den Hondsbossche en Duinen tot Petten, de sluizen daartoe behoorende en de dijken daarmede in verbinding staande, 1388-1598* (Alkmaar 1857), reg.nr. 134; H. Lambooi, *Getekend land. Nieuwe beelden van Hollands Noorderkwartier* (Alkmaar 1987), p. 3; M.A. Verkade, 'Den derden dach'. *Ontstaan en ontwikkeling van de polder Westzaan* (Wormerveer 1982), p. 31; P. Loosjes, *Beschrijving van de Zaanlandse dorpen* (Haarlem 1794), p. 112; A. van Braam, *Zaandam in de Middeleeuwen* (Hilversum 1993), pp. 128-130.
8. H.E. van Gelder, 'Een Noordhollandse stad 1500-1540', in: idem, *Alkmaarse opstellen* (Alkmaar 1960), p. 38; Aten 1995, pp. 23-24.
9. Aten 1995, p. 23.
10. D. Aten, *Inventaris van het archief van het Hoogheemraadschap van de Hondsbossche en Duinen tot Petten 1555-1921* (Edam/Alkmaar 1997), pp. 6, 9.
11. RAA, AHH inv.nr. 38, p. 272.
12. RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., pp. III, 117-118; Aten 1997, p. 6; Verkade, p. 40.
13. RAA, AHH inv.nr. 38, p. 272. Het is mogelijk dat het in 1533 ook al om het Westzoner sluisje ging. Het verschil tussen de 'V' en de 'O' in de namen 'Vestzaen' en 'Oestzaen' in stukken uit die tijd is niet erg groot en verwisseling kan niet worden uitgesloten (Brouwer, pp. 234-235).
14. Waar niet anders aangegeven is het navolgende gebaseerd op het octrooi van 17-12-1544, afgedrukt in RAA, AHH inv.nr. 38, pp. 272-275.
15. RAA, AHH inv.nr. 38, pp. 278-279.
16. G.J. Borger, S. Bruines, *Binnewaeters gewelt; 450 jaar boezembeheer in Hollands Noorderkwartier* (Edam 1994), pp. 39-40; Verkade, p. 46.
17. RANH, memorialen Hof van Holland, nr. 49, p. 856.
18. Ibidem, pp. 474-477; Brouwer, p. 229.
19. RAA, Stadsarchief Alkmaar voor 1815 (SA voor 1815) inv.nr. 2127, rekening Stalpaert 1551; Kluppel 1857, reg.nr. 134. Het betreft ponden Vlaams. Uit de stukken blijkt dat een pond Vlaams gelijk werd gesteld aan een Carolus gulden.
20. Kluppel 1857, reg.nr. 135; Brouwer, pp. 231-232; SA voor 1815 inv.nr. 2127, rekening Stalpaert 1548.
21. RAA, AHH inv.nr. 38, p. 27
22. Archiefdienst voor Kennemerland (ADK), topografische atlas, nr. 51-204, tekening drooggelegde sluis, 19-5-1722, alles in Rijnlandse maat, op p. 6 van deze bijdrage afgedrukt.
23. RAA, AHH inv.nr. 38, pp. 278-279.
24. Ibidem, inv.nr. 3, 20-4-1740.
25. RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., p. 164
26. Ibidem, p. 160. Tot de afbraak in 1722 bleven de sluiswachters/-pachters tevens kastelein van het gemene landshuis.
27. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127. De brief is ongedateerd, maar moet gezien de inhoud zijn geschreven rond 1632. Waarschijnlijk wordt de sleutel van de strijk balk bedoeld. Met deze balk sloot de sluiswachter 's nachts de sluis af om te voorkomen dat schippers zichzelf gratis door schutten (zie hierna bij "Sluiswachters en -pachters en hun dagelijks werk").
28. RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., pp. 338, 349, 350.
29. G. de Vries Az., *De zeeuwingen en waterschappen van Noord-Holland* (Haarlem 1864), pp. 181-182; H.S. Danner e.a., *...Die water keert; 800 jaar regionale dijkzorg in Hollands Noorderkwartier* (Alkmaar/Edam 1994), pp. 73-74.
30. RAA, AHH inv.nr. 1, 25-7-1651.
31. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2133, eis dijkgraaf 1687.
32. Ibidem, inv.nr. 2134. In de borderel van de rekening van 1702 is sprake van de "huur vande nieuwe kamer t 3e jaar".
33. Ibidem, inv.nr. 2127 (te citaat); inv.nr. 2134, borderel rekening 1702; AHH inv.nr. 2, 29-6-1722; inv.nr. 49, 22-6-1705 (2e citaat); inv.nr. 811.
34. Zie voor deze bouwactiviteiten RAA, AHH inv.nr. 49, 25-5-1684, 17-5-1691, 12-6-1692, 7-6-1696, 9-9-1700; inv.nr. 51, 20-7-1786; inv.nr. 608; inv.nr. 811, 1768.
35. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127; Streekarchief Waterland (SAW), archief Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland 1544-1950 (AHUS) inv.nr. 1104, pachtvoorwaarden 1551; inv.nr. 1564, sluiskeur 1619.
36. SAW, AHUS inv.nr. 1564, sluiskeur 1619.
37. Ibidem, inv.nr. 1, 22-3-1651; RAA, AHH inv.nr. 49, 6-7-1687.
38. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2135, 15-4-1654, 4-3-1671.
39. RAA, AHH inv.nr. 49, 19-5-1688.
40. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2135, 18/19-6-1715, 31-7-1717. De vergoeding werd in 1806 ingetrokken.
41. RAA, AHH inv.nr. 50, 14/15-11-1729, 21-9-1734.
42. Ibidem, inv.nr. 38, p. 288; inv.nr. 40, pp. 54, 56; inv.nr. 51, 28-7-1790; inv.nr. 64, 21-12-1807; inv.nr. 53, 20-1-1808.
43. Kluppel 1857, reg.nr. 134.
44. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, rekening Stalpaert 1548. In 1551 kwam de grens te liggen bij 10 last of zwaarder, een subtiel maar niet onbelangrijk verschil met het compromis van 1548, zie SAW, AHUS inv.nr. 1104, pachtvoorwaarden 1551.
45. SAW, AHUS inv.nr. 1564, keur 1619 (citaat); RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1707.
46. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, rekest van 9-11-1555; Brouwer, pp. 234-235.
47. RAA, AHH inv.nr. 218; RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., p. 313.
48. Ibidem, inv.nr. 1, 2-9-1658, 9-3-1660; SAW, AHUS inv.nr. 1104; Brouwer, p. 242.
49. RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., p. 315.
50. Op zijn exemplaar van de Hondsbossche rekening van 1604 tekende het Hoornse bestuurslid aan dat Pieter Booms aanstelling als sluiswachter werd verlengd, zie Archiefdienst Westfriese Gemeenten (AWG), oud-archief Hoorn (OAH) inv.nr. 2628A. Pieter Boom moet na maart 1625 zijn overleden.
51. SAW, AHUS inv.nr. 1104, pachtvoorwaarden 1551; RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1557; RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., pp. 308, 315, 317.

52. RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., pp. 323, 329; Brouwer, pp. 237-238.
53. Brouwer, p. 241; RAA, AHH inv.nr. 38, pp. 277-278; inv.nr. 218, pachtvoorwaarden 1760.
54. RAA, AHH inv.nr. 609. Zie over de sluisvisserij in Holland het proefschrift van P.J.E.M. van Dam, *Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie van Rijnland, 1440-1530* (Hilversum 1998).
55. RAA, AHH inv.nr. 609; inv.nr. 54, 4-1-1813; inv.nr. 36, 12-5-1813, 4-5-1814, 3-5-1815.
56. RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., p. 162. Zie voor een beschrijving van het "hennen schilt" G.J. Boekenoogen, *De Zaanse volkstaal* (met aanvullingen door G.J. Boekenoogen en K. Woudt) (Zaandijk 1971), p. 143.
57. Ibidem, p. 234; RAA, AHH inv.nr. 38, pp. 276-277; Brouwer, p. 240. Een tal is circa 200 stuks paling, zie Van Dam, p. 244.
58. RAA, AHH inv.nr. 609, sluiskeur 1760 (citaat); Brouwer, p. 237. Zie voor een handzaam overzicht van de ontwikkeling van de Zaanse industrie onder het lemma "economische geschiedenis" door A. van Braam in L.A. Ankum e.a., red., *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer-Zaanstad 1991).
59. RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., pp. 330-331; RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1645.
60. Ibidem, pp. 347-348; RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1645.
61. Zie voor deze, en andere praktijken om stroming in het water te houden Van Dam, pp. 44-46, 148-151.
62. RAA, AHH inv.nr. 613, 24 tm. 31-7-1818; inv.nr. 38, p. 284. Dit register hebben wij niet kunnen vinden. Het is waarschijnlijk verloren gegaan.
63. SAW, AHUS inv.nr. 1564, sluiskeur 1619; RAA, AHH inv.nr. 609, idem 1760.
64. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, 18-3-1613; AHH inv.nr. 609, sluiskeur 1760; RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., pp. 250, 256.
65. RAA, AHH inv.nr. 3, 22-4-1744.
66. Ibidem; inv.nr. 609, sluiskeur 1760.
67. De familie Cardinaal was betrokken bij de scheepsbouw en houtkoperij, walvisvaart, traankokerij en touwslagerij, zie *Encyclopedie van de Zaanstreek*, p. 144.
68. RAA, AHH inv.nr. 51, 7-8-1781; inv.nr. 53, 7-12-1806; inv.nr. 610, 17-4, 10-7, 1-8, 15-8 en 29-8-1799.
69. Ibidem, inv.nr. 610, z.d.
70. Ibidem, 5-6-1822.
71. Ibidem, 2-1-1869; inv.nr. 41, p. 11.
72. SAW, AHUS inv.nr. 1104, pachtvoorwaarden 1551, 1557.
73. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1724.
74. Ibidem, pachtvoorwaarden 1707.
75. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1557; AHH inv.nr. 218 (citaat); SAW, AHUS inv.nr. 1104, pachtvoorwaarden 1551.
76. RAA, SA voor 1815, inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1645. De betalings-termijnen werden naderhand enkele malen licht gewijzigd.
77. RAA, AHH inv.nr. 1, 1-4-1699 (citaat); inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1707. Het genoemde uitvoerverbod werd op 16-10-1698 afgekondigd in verband met een ernstige schaarste van graan en daardoor sterk gestegen prijzen, zie J.G. Dillen, 'Dreigende hongersnood in de Republiek in de laatste jaren der zeventiende eeuw', in: idem, *Mensen en achtergronden* (Groningen 1964), pp. 193-226.
78. SAW, AHUS inv.nr. 1104, pachtvoorwaarden 1551; RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1707, 1724; AHH inv.nr. 218, pachtvoorwaarden 1760.
79. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, pachtvoorwaarden 1707, 1724.
80. AWG, oud-archief Medemblik inv.nr. 1518B, kanttekening bestuurslid van deze stad op de rekening van 1632.
81. Borger, Bruines, pp. 58-59.
82. RAA, AHH inv.nr. 810, memorie Alkmaar; zie ook Aten 1995, pp. 132-137; Borger, Bruines, pp. 59-60.
83. Ibidem, zie ook SAW, AHUS inv.nr. 16, 12-2-1701, 7-7-1703.
84. AWG, OAH inv.nr. 2628B, petitie 1641; RAA, AHH inv.nr. 1, 29-3-1650.
85. RAA, AHH inv.nr. 1, 20-3-1697; inv.nr. 49, 22-1-1697; inv.nr. 38, pp. 223-226; SAW, AHUS inv.nr. 16, 23-3-1697.
86. Ibidem, inv.nr. 810, memorie Alkmaar; inv.nr. 1, 18-10-1707 (citaat); AWG, OAH inv.nr. 2628C, resolutie 18-5-1722; SAW, AHUS inv.nr. 18, 3 en 12-5-1722.
87. RAA, AHH inv.nr. 38, pp. 222-223, 232-236.
88. Ibidem, pp. 228-230.
89. Ibidem, pp. 230-231, 243, 251, 256.
90. Ibidem, inv.nr. 1, 4-6-1671; inv.nr. 49, 11-5-1700.
91. Ibidem, inv.nr. 2, 24-2-1722.
92. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2133, 1721; AHH inv.nr. 50, 25-10 en 13-11-1721, 1-5-1722; inv.nr. 2, 24-2-1722; inv.nr. 64, 9-3-1722.
93. RAA, AHH inv.nr. 2, 29-5 (citaat) en 17-6-1722; J.A. Kluppel, ed., *Nalezing tot de verzameling van stukken van 1388 tot 1598, betrekkelijk het Hoog-Heemraadschap van den Hondsbosche en Duinen tot Petten* (Alkmaar [1862]), reg.nr. 180; vgl. met Brouwer, pp. 243-244.
94. Ibidem, inv.nr. 50, 29-12-1722, 11-4 en 13-12-1723.
95. RAA, SA voor 1815 inv.nr. 2127, 11-1-1724, 8-4-1724, pachtvoorwaarden 1724; AHH inv.nr. 2, 21-4-1723, 11-1 en 19-4-1724; vgl. met Brouwer, pp. 244-246.
96. RAA, archief ambacht van Westfriesland genaamd het Geestmerambacht inv.nr. 61, borderel 1724.
97. SAW, AHUS inv.nr. 1073; RAA, AHH inv.nr. 50, 26-6-1724.
98. RANH, CLA inv.nr. 1444, Recueil..., p. 300.
99. RAA, AHH inv.nr. 1, 24-3-1656; SA voor 1815 inv.nr. 2134, borderellen 1701 e.v. jaren. Helaas is het niet goed mogelijk een beeld van de opbrengst van de convooien en licenten in Zaandam te geven, zie hierover C.M. Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990), p. 44, noot 60.
100. RAA, AHH inv.nr. 68, 3-7 en 8-8-1811; inv.nr. 54, 1-8-1811.
101. D. Aten, intern memo Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen over de wapenstenen.
102. RAA, AHH inv.nr. 218.
103. Ibidem.
104. J. Honig Jsz. Jr. *Geschiedenis der Zaanlanden* (z.p., [1849]), dl. 2, p. 269; G.J. Honig, ed., 'De landing van het Engels-Russisch leger in Noord-Holland (september-oktober 1799)', *De Zaende* 4 (1949), p. 369. Zie over de invasie ook H.Th.M. Lambooi e.a., 'De schoonheid van de eenvoud', Johan Schilstra, *de Hondsbosche en de invasie van 1799*, 15e uitgave kring van 'Vrienden van de Hondsbosche' (Edam 1999).
105. RAA, AHH inv.nr. 218.
106. Ibidem, inv.nr. 6, 1 en 6-5-1801; inv.nr. 218; inv.nr. 67, 2-8-1800; inv.nr. 61, 18-9-1800; inv.nrs. 395, 396; D. Aten, 'Oorlog in het Noord-Hollandse polderland. Waterlinies en waterschappen tijdens de invasie van 1799', *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis* 8 (1999) nr. 1, p. 8.
107. Ibidem, inv.nr. 218.
108. Zie over Adriaan Rogge: J. Rogge, *Het geslacht Rogge te Zaandam. Drie eeuwen familiegeschiedenis tegen de achtergrond van nering en bedrijf* (Koog aan de Zaan 1948), pp. 95-151.
109. Aten 1995, pp. 136-138.
110. J. Honig Jsz. Jr., 'Bevaarbaarmaking van de Zaan voor zeeschepen', *Zaanlandsch jaarboekje, nieuwe serie* 1 (1854), p. 11.
111. Ibidem, pp. 12-20, citaat op pp. 16-17.
112. RAA, AHH inv.nr. 5, 17-1 en 18-4-1798; inv.nr. 814.
113. Ibidem, inv.nr. 6, 22-6-1803; inv.nr. 218.

114. Ibidem, inv.nr. 6, 22-6, 20-7 en 3-8-1803.
115. Ibidem, inv.nr. 54, 23-11-1812, 4-1-1813; inv.nr. 80, 6-5-1830.
116. Ibidem, inv.nr. 38, pp. 268, 270-271, 283, 287.
117. Ibidem, inv.nr. 40, 12-5-1863, 9-3-1865.
118. Ibidem, inv.nr. 37, pp. 5,6.
119. Ibidem, inv.nr. 38, pp. 194, 203, 236-238, 250, 257-258; inv.nr. 817.
120. Ibidem, inv.nr. 38, p. 251.
121. De rederij van Avis exploiteerde ook een veer Zaandam-Alkmaar. Deze dienst werd nog in 1866 door Bosman overgenomen inclusief de aanlegsteiger en een veerboot, zie W. van't Schip, *Alkmaar Packet 1864-1950* (Amsterdam 1995), pp. 11-12.
122. RAA, AHH inv.nr. 40, pp. 142-143; inv.nr. 41, pp. 10-11, 14; inv.nr. 610.
123. Ibidem, inv.nr. 41, pp. 11, 29-30, 33, 55; inv.nr. 610.
124. Ibidem, inv.nr. 43, pp. 50-51; inv.nr. 613, 5-10-1879, 16-12-1880.
125. Ibidem, inv.nr. 37, p. 5. De concurrentie van het Noordhollands Kanaal wordt bevestigd door het aantal in de Willemsluizen geschutte schepen, zie hiervoor noot 3.
126. Ibidem, inv.nr. 41, pp. 10, 121; Borger, Bruines, p. 97.
127. Ibidem, inv.nr. 43, pp. 55-56, 113; inv.nr. 219; inv.nr. 44, pp. 2-4, 17-18, 20, 43; Borger, Bruines, p. 103; Brouwer, p. 247.
128. J.G. van Niftrik, A.H.D. Rups, *Gedenkbboek der Wilhelminasluis te Zaandam* (z.p. 1904), pp. 1-7.
129. Zie over de zeer veelzijdige en vakbekwame ingenieur Van Niftrik (1833-1910) P.C. Molhuysen e.a., red., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* dl. 6 (Leiden 1924), kolom 1062-1066.
130. Van Niftrik, Rups, pp. 8-94; Borger, Bruines, pp. 105-106, 108.
131. De Haan. Het aandeel van de Hondsbossche Sluis fluctueerde wel. In 1951 bedroeg het 23% (1 miljoen ton tegen 4,3 miljoen ton in de Wilhelminasluis). Overigens begon vanaf het begin van de jaren dertig de betekenis van het waterverkeer af te nemen ten gunste van het wegtransport. Na de oorlog zette deze ontwikkeling versterkt door.
132. SAW, AHUS 1951-1993 inv.nr. 523; *Aquarel, informatieblad voor de medewerkers van Uitwaterende Sluizen* nov. 1997.
133. SAW, AHUS 1951-1993, inv.nr. 1261.
134. Ibidem, inv. nr. 523; Archief Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen in Hollands Noorderkwartier dossier. 07.351.12 verkopen. Mondelinge mededelingen Th. A.M. van den Akker, bewoner van de sluiswachterswoning.

Bijlagen

1. De sluispachters/-wachters van de Hondsbosche Sluis, 1547-1905

N.B. Vanaf de overname van de Grote Sluis door Uitwaterende Sluizen in 1885 werd deze steeds samen met de Kleine Sluis verpacht.

1547-1562	Jacob Coppes (3 termijnen, 1x4, 1x6 en 1x5 jaar)
1562-1600	?
1600-1625	Pieter Dirksz. Boom
1625-1626	Aris Hendricksz.
1626-1628	Heynderick Ariensz. en Evert Tomis
1628-1633	Jan Pietersz. Boom (2 termijnen, 1x2 en 1x3 jaar)
1633-1639	?
1639-1642	Dirck Jansz. Kist (ook sluiswachter van de Kleine Sluis)
1642-1645	Jan Pietersz. Boom
1645-1648	Claes Haijendriksz. Ruijter
1648-1654	?
1654-1658	Willem Claesz. Kist
1658-1684	?
1684-1692	Pieter de Jonge (2 termijnen, 2x4 jaar)
1692-1696	?
1696-1708	Jan Egberts Doorn (3 termijnen, 3x4 jaar)
1708-1724	Cornelis Gijsen (4 termijnen, 4x4 jaar)
1724-1728	Egbert Jansen Doorn (1x4 jaar, overlijdt 1724, pacht overgenomen door zijn erven)
1728-1732	erven Egbert Jansen Doorn
1732-1744	Jan en IJsbrand Koning (3 termijnen, 3x4 jaar)
1744-1756	Gerrit Cornelisz. Visser (3 termijnen, 3x4 jaar)
1756-1760	Garbrand Levendigh
1760-1772	Pieter Jansz. Hofstee (3 termijnen, 3x4 jaar)
1772-1788	Jan Pietersz. Hofstee (4 termijnen, 4x4 jaar)
1788-1804	Wouter Anthonie van der Ramhorst en Jan Willem Roelofs (2 termijnen, 2x8 jaar)
1804-1818	Jan Meijlink (6 termijnen, 2x4, 3x1 en 1x3 jaar)
1818-1824	Jan Koendersz. Broek (2 termijnen, 2x3 jaar)
1824-1838	Jan Hartwig Geveke (4 termijnen, 1x5 en 3x3 jaar)
1838-1846	Cornelis Swart (2 termijnen, 1x5 en 1x3 jaar)
1846-1849	Wed. Cornelis Swart (hertrouwt met Cornelis Lensselink)
1849-1860	Cornelis Lensselink (3 termijnen, 2x3 en 1x5 jaar, overlijdt 1856, opgevolgd door Maarten Swart)
1860-1878	Maarten Swart (10 termijnen, 2x5 en 8x1 jaar)
1878-1879	Wed. Maarten Swart
1879-1901	Jan Dil (10 termijnen, 6x1 en 4x4 jaar, overlijdt 1900, opgevolgd door Willem Dil Jzn.)
1901-1905	Willem Dil Jzn.

2. De jaarlijkse opbrengst van de verpachtingen van de sluis, 1625-1885 (in guldens)

N.B. 1. De pacht liep over het algemeen van 1 mei tot 30 april van het volgend jaar.

N.B. 2. Na de overname van de sluis door Uitwaterende Sluizen in 1885 werden Grote en Kleine Sluis door dit Hoogheemraadschap samen verpacht. De opbrengsten na 1885 zijn daarom niet meer met die ervoor vergelijkbaar en achterwege gelaten.

1625-1627	1.300
1630-1632	1.450
1632-1633	1.400
1633-1642	?
1642-1645	1.800
1645-1684	?
1684-1692	1.900
1692-1696	?
1696-1700	2.120
1700-1708	1.700
1708-1712	2.050
1712-1720	1.800
1720-1724	2.000
1724-1732	1.610
1732-1744	2.190
1744-1748	2.300
1748-1756	2.250
1756-1760	2.300
1760-1764	2.335
1764-1788	2.350
1788-1796	2.640
1796-1804	2.300
1804-1812	2.025
1812-1815	1.100
1816-1818	1.300
1818-1821	1.550
1821-1824	1.950
1824-1838	1.675
1838-1849	1.550
1849-1855	1.750
1855-1860	1.950
1860-1865	3.000
1865-1871	2.125
1871-1873	2.225
1873-1879	2.200
1879-1885	3.691

Herkomst illustraties

Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen in Hollands Noorderkwartier: omslag, pp. 7, 16, 24o., 26, 28, 29

Provinciale Atlas, Rijksarchief in Noord-Holland: pp. 18, 21, 25, 27 (KLM Aerocarto)

Regionaal Archief Alkmaar: pp. 3, 4, 5, 9o., 10, 12, 17, 22, 23b.

Gemeentearchief Zaanstad: pp. 6b., 8, 9b., 11, 14, 15, 19, 20, 23o., 24b.

Archiefdienst voor Kennemerland: p. 6o.

Universiteitsbibliotheek Amsterdam: 13l.

Privéverzameling: 13r.

Over de auteur

Will C. Thijssen (1941) studeerde geschiedenis in Groningen. Hij was daarna in het onderwijs werkzaam, eerst als leraar en tenslotte als lid van de centrale directie van het Etty Hillesum College (voorheen Johannes College) te Den Helder. Een van zijn voorouders was in de 18^e eeuw Hoogheemraad van de Hondsbossche.

Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen in Hollands Noorderkwartier

De kring van 'Vrienden van de Hondsbossche'

Correspondentie-adres:

Postbus 15, 1135 ZH Edam, tel. (0299) 391 391.

De kring van 'Vrienden van de Hondsbossche' is opgericht in 1981. Onder haar auspiciën zijn inmiddels 17 uitgaven verschenen, die de geschiedenis van de Hondsbossche Zeewering en verwante onderwerpen uit de Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis behandelen. De hieronder met een sterretje gemerkte uitgaven zijn nog verkrijgbaar. Op het bovenstaande adres kunt U ze bestellen.

1. Petten en de Hondsbossche Zeewering in kaart, beeld en reconstructie, 1466-1614, door H. Schoorl (†) (1981).
2. De Rijndijk bij Petten en de kustontwikkeling tussen 1296-1466, door H. Schoorl (†) (1982).*
3. Geologische geschiedenis van de Hondsbossche Zeewering, door dr. E.F.J. Mulder, Rijks Geologische Dienst (1983).
4. De Hondsbossche, het leven buiten- en binnendijs, door Cor Eijerman (1984).
5. Mens en bodem achter de Hondsbossche en duinen, door A. Schermer (†), met kaartbijlage (1985).
6. De invasie van de Engelsen en de Russen in Noord-Holland in 1799 en de 'Hondsbossche', door J.J. Schilstra (†) (1986).
7. Kunstgenese- kust genezen? Bijdrage tot de discussie over de kust van Noordhollands Noorden, door H. Schoorl (†) (1987-1988).
8. H.M.S. Prince George, van slagschip tot kustverdediging, door Will Conijn en Wil Jansen (1989).
9. Pieter Bakker, 1838-1922, een "dijk" van een dijkopzichter, door Doekes Bakker (1990).
10. "Stormvloed en menselijk falen", door Herman Lambooi (1992).
11. Petten, dorp aan de dijk; vijf eeuwen (1413-1929) geschiedenis in vogelvlucht, door J.T. Bremer (1993-1994).*
12. Springplank naar de vrijheid... De Hondsbossche Zeewering, vertrekpunt van Engelandvaarders in 1941, door Jan Bruin en Jan van der Werff (1995).
13. Beslissende jaren voor de Hondsbossche; dijkgraaf Van Foreest en de prijsvraag van 1864, door D. Aten en M.W.C. Nieuwjaar (1997).*
14. Dr. Henk Schoorl; spoorzoeker der sedimenten. Speciaal herdenkingsnummer gewijd aan leven en werk van H. Schoorl, met bijdragen van W. Messchaert, H. Lambooi en H. Schoorl, met kaartbijlage (1998).*
15. 'De schoonheid van de eenvoud'; Johan Schilstra, de Hondsbossche en de invasie van 1799. Speciaal herdenkingsnummer gewijd aan leven en werk van J.J. Schilstra, met bijdragen van H. Lambooi, B. Veer en M. Joustra, tevens heruitgave van nr. 6 (1999).*
16. 'Reis door Noord-Holland in 1800'; gedaan door de gebroeders H. en J.P. Gildemeester met hunnen vriend F.W. Conrad. Ingeleid en geannoteerd door P. van Schaik, A.E.L. van IJzendoorn en W.M. Zappey (†) (2000).*